

Akie Places (alphab.)

Amei (Chini – Ranchi)

Kata ya Lóólela, Tarafa ya Kijungu, Wilaya ya Kiteto

Laurian + Bahati (tar. 16/08/2014)

Coordinates: S 05° 18.676', E 037° 07.583', Altitude 1230 m

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **3**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni 3, wanaojua kiasi ni **0** na wasiojua kabisa **0**.

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu Wa Lugha
1	Gumbo Kihange	ME	76		Anajua sana
2	Saingo Mwelale	KE	60		Anajua sana
3	Parkuris Gumbo	ME	35		Anajua sana

Kazi zilizofanyika: Kuandika majina ya Waakie wote wa kijiji hiki, lakini hapakuwa na rekodi yoyote hapa kwa kuwa hawakupenda kuongelea lugha yao.

Majina ya Waakie tuliambiwa Nov. 2009:

Saingo Mwilale (fem.)

Gumbo Kinangei (male) > Gumbo Kihange

Olterere Ole-Ngurumushi (male)

Balang'a

Kata ya Kwediboma, Tarafa la Kwediswati, Wilaya ya Kilindi
Taz. Mkombora (<rocket) ambacho ni kitongoji cha Balang'a

Coordinates (L. Mkwana., mid-December 2013):

S 05° 18.408', E 037° 34.999', altitude 938 m

Tulifika eneo hili lakini tuliambiwa Waakie tutawapata katika kitongoji cha Mkombora. Hivyo tulielekea Mkombora.

Ole-Wanga (20-21/2/2010):

WaAkie (Kisankare) wanaokaa Balang'a (Kata ya Kwediboma) wako 7 – pamoja na watoto nao wanaishi pamoja na Wamasai na Wanguu. Nao wanalima. Na watoto wanachunga kwa Wamasai, watoto wao wa kike wanaolewa aidha na Wamasai au Wanguu. Pia WaAkie wanazaa kwa uchache sana kutokana wengi ni wawindaji na kurina asali na vijana wao pia wanawaoa wakinamama wazee ambao hata muda wao wa kuzaa umepita. Ndio maana watoto kwao ni wachache.

Wanaojua kuongea lugha yao ya Akie, wako watano (5):

1. Lukua Sindilo > Mkombora
2. Yayo Sindilo > Olmoti
3. Chambo Gumbo (mzee, miaka 70) > Mkombora
4. Leringa Sindilo > Olmoti
5. Lugendo Lesha > Mkombora

Chang'ombe
kitongoji cha Kijiji cha Mafisa, Kata ya Mvungwe,
Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

Laurian Mkwana'hembo 27.09.2013 (pia **Christa König** kabla, Febr.2013):

GPS: S05° 25.534', E037°23.210', altitude 1334 m

Ole-Wanga 09-10/05/2013:

Waakie wanaoishi Kitongoji cha Chang'ombe (Mafisa)

Na	Jina	Jinsia	Umri	Elimu	Kiakiyee
1	Ngogwe Lemare	ME			✓
2	Mandumba Melita	ME			
3	Ramadhani Lukomolo	ME			✓
4	Rashidi Lukomolo	ME			kiasi
5	Bahati Ngogwe	ME			kiasi
6	Burahimu Ramadhani	ME			> Jungu
7	Mnuduzi Letoi	ME			✓
8	Neiyo Kesile	KE			✓
9	Majuma Ramadhani	KE			kiasi
10	Satuma Kwengwe	KE			kiasi
11	Selenoi Lemare	KE			✓
12	Kapaamei Kipenoi	KE			✓
13	Neema Kisota	KE			✓

plus Caca Nguyaki (5) , Sidayai Papalai (20).

Ukoo wao ni Ilaitayok (Sg.: Alaitayoi), kwa Kiakie wanaitwa Njekeríai.

Njekeríai (alama za ukoo huu?), **Ngogwe Lemare aulizwe alama hizo.**

Maoni Yao

Kwanza kabisa Waakie/Wandorobo hawa wanajua kuongea lugha ya AKIE, ingawa wanakaa katika kijiji ambacho kina mchanganyiko wa makabila mengine. Lakini kama kawaida yao wanakaa pamoja na ukoo wao unaoitwa ILAITAYOK. Upana wa boma, ukoo mdogo unaitwa NAOLOLO.

Lakini hata wao wameona hatari ya kupotea kwa lugha yao na kwamba watafurahi sana ikiwa wataona kitabu kilichoandikwa kwa lugha yao, maana hata watoto wao, kama hawatajua kuongea lugha yao, lakini watasoma na kujua lugha. Wamefurahi sana kuona kwamba kuna watu wanaowakumbuka hata kuandika kitabu kwa lugha yao. Maana wanasema wao wapo hapo Chang’ombe Mafisa toka mwaka 1942, lakini hawajaona mtu aliyeandika kitabu kwa lugha yao.

Waakie hawa pamoja na watoto idadi yao wanafikia 20. Watoto wa miaka 6 wanajua kuongea lugha.

Chang’ombe – Lengatei

Kata ya Lengatei, Wilaya ya Kiteto

Coordinates: S 05° 33.897’, E 037° 13.139’, elevation 1429 m

Waakie waliopo ni familia moja ya **Kinyalang’ate** kama ifuatavyo:

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha(Akie)
1	Hamis Nanyoi	Me	45	Hajui
2	Juma Nanyoi	Me	30	Hajui
3	Kuyani Nanyoi	Me	50	Hajui
4	Mboni Kigali	Me	70	Kiasi (kidogo)

Waakie wa kitongoji hiki cha Chang’ombe kwa sasa hawaongei lugha ya Akie. Wanajishughulisha na kilimo pamoja na ufugaji wa ng’ombe. Hivyo haikuwezekana kupata maelezo yoyote kwa lugha ya Akie.

MBONI KIGALI ni mama mzazi wa watoto hao kwenye jedwari hapo juu ambaye anaongea Kiakie kwa kiasi kidogo sana. Lakini pia ana watoto wa kike nao wameolewa katika kitongoji kinachoitwa KILIMBOGO. Kitongoji hiki kipo karibu na Ngababa. Nao ni

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha(akie)
1	SALAPHU NANYOI	ME	45	
2	TOIPA NANYOI	ME	30	
4	KAUYE (TETI) NANYOI	ME	70	

Inasemekana kuwa watoto hao wa kike wanafahamu lugha kiasi, kwa sababu wameolewa katika mazingira ambayo lugha hiyo ya Akie inazungumzwa. Pengine ingefaa kwa wakati mwingine kuwatembelea.

Embukoi¹(=Mbogoi kwa Kinguu)

Kata ya Mkindi, Tarafa la Mswaki, wilaya ya Kilindi
(Kata ya Lengusero)

Lazaro R. Ole Wanga (16/2/2010):

Waakie (Kisankare) wa Embukoi (Kata ya Lengusero) - wako 18.

Wanaojua lugha wako watano (5), yaani

1. Gumbo Mwarabu
2. Mganga Koineta (ME)
3. Lapunya Suji (ME) - sana
4. Matumbo Karuja (Bibi Kizee, anajua sana)
5. Gumbo Leboma > Mkombora

Waakie hawa wanajua zaidi lugha ya Wazigua na wengine wanaongea Kimasai. Nao wanasema uchache wao ndiyo unaosababisha kupotea kwa lugha yao na mchanganyiko wa makabila haya mawili Wamasai na Wanguu. Hawa ni wazito kushirikiana.

Engeju*

Kata ya Namelok,** Tarafa ya Kibaya, Wilaya ya Kiteto

**Engeju 'mguu', ngejek 'miguu'*

***'Kitu kitamu', naamelooko 'vitu vitamu'),*

(L. Mkwana 'hembo na Bahati Ng., tar. 11/08/2014)

Coordinates: S 05° 29.585', E 036° 37.562', Altitude 1393 m

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **122**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni **8**, wanaojua kiasi ni **12** na wasiojua kabisa **102**.

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu wa Lugha
1	Titokai Ngoisolo	KE	16		anajua
2	Ngole Lasasi	ME	50	Olmosiro	anajua
3	Lengendu Partii	ME	70		anajua
4	Lemanda Ngeryo	ME	75		anajua
5	Karao Kindeti	ME	70		anajua
6	Kimai Moryo	ME	60		anajua
7	Mamai Kimai	ME	65		anajua
8	Papa Mailoji	ME	75		anajua
9	Mama Kinderi	KE	70		kiasi
10	Mboni Lembeo	KE	20		kiasi
11	Nairo Lengendu	KE	35		kiasi
12	Kiputwa Ngole	ME	20		kiasi
13	Rehema Letea	KE	30		kiasi
14	Sembeta Rweka	ME	35		kiasi
15	Karato Sembeta	KE	30		kiasi
16	Lenginina Sinjole	ME	30		kiasi

¹aina ya miti fulani.

17	Neno Rweka	KE	45		kiasi
18	Seneu Mailoji	KE	30		kiasi
19	Mama Salonick	KE	60		kiasi
20	Musumba Salonick	ME	45		kiasi
21	Mkulat Olkindet	ME	50		kiasi

Kazi zilizofanyika: Kuandika majina ya Waakie wote wa kijiji hiki. Hawakuwa tayari kuzungumza Kiakie.

Gitu/Losikito

Kitongoji cha Mnadani, Kata ya Kibirashi

Coordinates (Christa König, Jan. 2013): S 05° 16.893', E 37° 23.201', altitude 1319 m

Peter S. Mkwana'hembo - Uhakiki wa tarehe 20-21/04/2013

Orodha ya Waakie wanaozungumza lugha ya kiAkie

	JINA	Jinsia	Anajua lugha	Anajua kidogo	Hajui	Umri wake
1	Ngoiseyo Kalisha	ME	V			55
2	Papalai Kailisha	ME	V			70
3	Nguyaki Lokina	ME	V			70
4	Chang'eya Ooche	ME	V			60
5	Mundari Ooche	ME	V			35
6	Ngoiteye Ooche	ME	V			50
7	Shaushi Ngeorie	ME	V			70
8	Kabunguru Ndopile	ME	V			40
9	Shani Njapapate	ME	V			60
10	Ng'unyu	KE	V			40
11	Sangiti Ooche	KE	V			70
12	Bahati Nguyaki	ME	V			30
13	Nangoya Sindeti	KE	V			35
14	Matipei Kojule	KE	V			50
15	Namindi Ndoloti	KE	V			70
16	Mundetani Sooyai	KE	V			30
17	Kunini Kuliya	KE	V			50
18	Gumbo Rokina	KE		V		60
19	Jepei Ndobile	KE	V			80
20	Kokoyai Nguyaki	KE	V			60
21	Checholai Tatalai	KE	V			100

22	Naisura Nguyaki	ME			V	3
23	Oleku Soyai				V	25
24	Kisau Rokina	ME	V			90
25	Nevumba Nguyaki	KE	V			35
26	Neumba Ramadhani	KE	V			40
27	Taparo Kisau	KE			V	35
28	Saning'o Nguyaki	ME	V			18
29	Chacha Nguyaki	ME	V			14
30	Kaburu Ngoiteye	KE	V			15
31	Masala Ngoiteye	KE	V			13
32	Chicho Ngoiteye	KE	V			8
33	Nameni Ngoiteye	KE	V			7
34	Nepapa Ngoiteye		V			5
35	Kayai Mamio		V			35
36	Sidaiyai Papala	ME	V			18
37	Seneya Nguyaki	KE	V			8
38	Ajuaye Ngoiseyo	KE	V			10
39	Neema Ngoiseyo	KE	V			12
40	Tabu Ngoiseyo	KE	V			15
41	Nerima Ngoiseyo	KE	V			8
42	Ramadhani Ngoiseyo	ME			V	3
43	Njegele Lokina	KE			V	50
44	Malabu Ngelesule	KE			V	15
45	Njokutu Ngelesule	ME		V		13
46	Mganga Ngewalee		V			35
47	Khamis Mganga	ME	V			4

Peter S. Mkwana'hembo na Lazaro Ruben Ole Wanga (Oktoba 2010)

Hawa ndio Waakie wanaokaa Gitu (au Losikito):

1	Ngoiseyo Kalisha		24	Kisau Rokina	
	(Mwenyekiti, Kitongoji cha Mnadani)		22	Nevumba Nguyaki	
2	Papalai Kalisha		23	Nevumba Ramadhani	
3	Changiya Kooche		24	Taparo Kisau	
4	Mundari " " "		25	Sinigo Nguyaki	
5	Ngoitoye " " "		26	Chacha Nguyaki	
6	Shaushi Ngeorie		27	Kibaru Ngoiteye	Ke

7	Kapunguru Njopile		28	Masala Ngoiteye	Ke
8	Shani Njapapate		29	Chicho Ngoiteye	Ke
9	Bahati Nkoyaki		30	Nameni Ngoiteye	Ke
10	Ngunyo Kooche	Ke	31	Nepapa Ngoiteye	Ke
11	Sangiti Kooche.	Ke	32	Tabu Ngoisyeo	Ke
12	Njepele Njopile.	Ke	33	Neema Ngoiseyo	Ke
13	Kokoyai Nguyaki.	Ke	34	Ajue Ngoiseyo	Ke
14	Checholai Tatalai.	Ke	35	Nerina Ngoiseyo	Ke
15	Nangoya Sindeti.	Ke	36	Seneya Ngoyaki	Ke
16	Matipei Kojole .	Ke	37	Sidaiyai Papalai	
17	Namindi Ndoloti.	Ke	38	Oleku Sooyai	
18	Mundeti Sooyai.	Ke	39	Kayai Mamio	
19	Kunini Kuliya	Ke	40	Nguyaki Kitoko	
20	Gumbo Rokina				

Hawa Waakie wanaishi hapa Gitu. Wanakaa kwenye kitongoji chao wenyewe, na hiyo ndio imewapa nafasi ya wao kufahamu lugha yao pamoja na watoto wao. Pia wameweza kuhifadhi maeneo yao ya matambiko (wana eneo kubwa la kutambikia). Na pango lao ambalo lina vitu vingi vya asili kama mifupa ya wanyama walioliwa miaka iliopita. Lakini pia na wao wameona kwamba kuna hali ya lugha yao kupotea, kwa sababu wanasema kwamba wenzao wengi walio kwenye maeneo mengine wanazipoteza lugha zao. Kwa hiyo hata wao wametoa maoni yao na kusema kwamba wanapenda kama lugha yao itawekwa kwenye vitabu, ili watoto wao, wakikua na kusoma shule, wakute lugha yao. Na kama hawajui kusema, watasoma na kujifunza. Wametoa mfano wa vitabu vya makabila mbalimbali ambayo lugha yao imeweka kwenye vitabu kama Kimasai na lugha nyingine, lakini yao bado haijawekwa kwenye vitabu. Mwisho watahukuru sana kama wataona kitabu cha lugha yao.

Iipopou

Kitongoji cha kijiji cha Makau, Kata ya Mwangodo, Tarafa ya Kimali,
Wilaya ya Meatu, Mkoa wa Simiyu

Utafiti huu ulifanywa na Lazaro R. Ole-Wanga, Tarehe 12-10-2014

Waakie wanaoishi katika kitongoji cha Iipopou (kijiji cha Makau, Kusini mwa Serengeti; mpakani mwa Ngorongoro) ndio hawa:

No	Jina	Jinsia	Lugha Anazozijua
1	Naishuro Onolendopiri	Ke	Kiakie Kiasi Na Kimaa
2	Mkanyara Sikiria	Me	Kiakie Na Kimaa

3	Masii Sikiria	Me	Kiakie Na Kimaa
4	Oleperia Olopono	Me	Kiakie Na Kimaa
5	Olengasiki Olepaau	Me	Kiakie Na Kimaa
6	Nambayo Olopono	Ke	Kiakie Na Kimaa
7	Sironga Olekiamaa	Ke	Kiakie Na Kimaa
8	Nairuko Olopono	Ke	Kiakie Na Kimaa
9	Sarawa Porese	Me	Kimaa
10	Pamare Olemuka	Ke	Kimaa

Waakie hawa walifurahi na walishukuru kuona kwamba kuna watu wanao-fuatilia lugha yao kwa sababu wao wanakaa na Wamasai na lugha yao inamezwa na kupotea. Ni wachache sana wanaofahamu lugha na historia yao. Eneo hili pia wanapatikana Wahadzabe (Watindiga) wachache. Hata makabila mengine walishangaa sana, maana hawakujua kuwa hawa si Wamaasai. Hawakujua kwamba kuna lugha inayoitwa Kiakie.

Waakie hawa waliachwa na wenzao ambao walielekea mikoa ya Manyara na Tanga. Walibaki hapo kuwafugia Wamaasai ng'ombe. Wameacha asili yao ya kuwinda na kukusanya matunda isipokuwa kwa sasa bado wanarina asali kwa kiasi kidogo kutokana na kuwa wapo ndani ya Hifadhi ya Ngorongoro. Waakie wapo pia maeneo ya Kijiji cha Kakesyo (Wilaya ya Ngorongoro , Serengeti) Manyara wapo Wilaya ya Simanjiro na Wilaya ya Kiteto. Tanga wapo Wilaya ya Kilindi na Wilaya ya Handeni.

Mhariri: Laurian Mkwana'hembo (2014-11-20)

Java Kitongoji cha Nkoa

Kipo takribani 30 km kutoka Mgera mjini (Nkoa).

***Jungu**

Kata ya Kisangasa, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

Taz. Seuta

Laurian & Bahati (2nd half May 2014)

Coordinates: S 05° 18.793', E 037° 453', altitude 913 m

Kijiji hiki cha Jungu kipo katika Kata ya Kisangasa, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi. Waakie wanaishi katika kitongoji chake kinachoitwa Seuta (taz. huko).

***Kakesyo**

Kijiji cha K., Wilaya ya Ngorongoro, Serengeti

Ole-Wanga (Okt. 2014)

Waakie wapo pia maeneo haya.

***Kijungu**

Tarafa ya Kijungu, Wilaya ya Kiteto

<Kijungu – jina la mlima mfupi

Coordinates: S 05° 23.476', E 037° 09.493', Altitude 1332 m (tar. 18/08/2014)

Hapa hakuna Waakie kwa sasa.

***Kisangasa**

Kata ya Kisangasa, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

Laurian & Bahati (2nd half May 2014)

Coordinates: S 05° 23.954', E 037° 31.849', altitude 1012 m

Hiki ni kijiji kilichopo katika Kata ya Kisangasa, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi. Eneo hili halina tena Waakie. Waliishi hapa miaka ya nyuma. Lakini kwa taarifa tulizozipata ni Waakie wa jamii ya Kisankare ambao kwa sasa wamehamia katika kijiji kinachoitwa Java. Kipo takribani 30 km kutoka Mgera mjini (Nkoa).

Na Mwakie maarufu ambaye alihama kutoka Kisangasa anajulikana kwa jina la Msumbwa. Ni mganga wa kienyeji pia. Itafaa kuwatembelea wakati mwingine. Hatukuweza kupata rekodi yoyote katika eneo hili.

Kitwai A

Kata ya Kitwai, Tarafa ya Naberera,
Wilaya ya Simanjiro (Manyara)

Coordinates (Legère 5/03/2010): S 04° 48.470', E 037° 08.570', altitude 1001 m, approx. 47 km from Orkesumet –

19 speakers (eleven females, eight males) as well as four in Olmoti (a remote settlement approx. 20 km from Kitwai).

Kwa Hondohondo

Kata ya Kwediboma
taz. pia Kwa Mang'ule

Kitongoji hiki kina Waakie wa **Kisangare** na kinafahamika sana kama Kwa Mang'ule, lakini eneo waliopo Waakie hawa linaitwa Kwa Hondohondo, Kata ya Kwediboma. Nao ni kama ifuatavyo:

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Soiya Moreti	ME	50	anajua sana
2	Nyankondo Njoshoro	KE	35	kidogo sana
3	Abdallah Njoshoro	ME	60 (PACHA)	anajua
4	Mhina Njoshoro	ME	60	anajua

			(PACHA)	
5	Mganga Kileshu	ME	60	anajua
6	Timule Kileshu	ME	64	anajua
7	Nevumba Kileshu	KE	66	anajua

WATOTO

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Juma Soiye	ME	25	hajui
2	Nemganga Soiye	KE	19	hajui
3	Semeni Soiye	KE	15	hajui
4	Tengesa Soiye	ME	17	hajui

Katika kitongoji hiki tuliweza kupata hadithi na melezo mbalimbali yaliyotolewa kwa lugha ya Kiakie. Pia wakazi wa eneo hilo waliweza kupendekeza pia eneo la Mphalahala liweze kutembelewa kwa kuwa kuna Waakie wanaoishi huko na wanajua lugha ya Kiakie. Hivyo tuliweza kufika pia katika eneo hilo (taz. Mphalahala).

*Kwa Malaho

Kata ya Chanika, Wilaya ya Handeni

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Coordinates: S 05° 20.617', E 038° 01.716', altitude 749 m

Hiki ni kijiji kilichopo katika Kata ya Chanika, Wilaya ya Handeni, Mkoa wa Tanga. Hapa yupo Mwakie mmoja ambaye ameolewa na Mmasai. Lakini mpaka sasa amepoteza lugha yake ya Kiakie. Anatambulika kwa jina la **Mangoma Kitambi** na anakadiriwa kuwa na umri wa miaka 45.

Hivyo hapa pia hatukuweza kupata rekodi yoyote.

Kwa Mang'ule#

Kitongoji cha Mphalahala, Kata ya Kwediboma

#Mang'ule = aina fulani ya miti kwa Kinguu (a kind of tree in Nguu)

Coordinates (L. Mkwana., Dec 2013): S 05° 22.503', E 037° 35.476', altitude 912 m

Kitongoji hiki kina Waakie wa **Kisangare** na kinafahamika sana kama Kwa Mang'ule, lakini eneo waliopo Waakie hawa linaitwa Kwa Hondohondo (taz. hapo juu), Kata ya Kwediboma.

Mkwana'hembo (2/3/2015):

1. Soiya Moleti (ME, anajua sana)
2. Nenkondo Joshoro = Abdallah Njoshoro (?)
3. Jumanne Soya (ME)

Ole-Wanga (2013):

Waakie wanokaa Kwa Mang’ule ni wachache ambao wako mashambani wanalima mashamba yao. Wako pamoja na watoto wao wachache. Watu wazima wako wanne na wote wanajua lugha yao ya Akie. Nao ni:

1. Soiya Moleti (anajua sana)
2. Maguluko Kidiyang’ombe (Mkisankare) (anajua sana)
3. ~~Mavumba Sindeti na~~
4. ~~Sindetu (hawa wawili walifariki)~~
5. Abdallah Nchosholo (Mkisankare) = Abdallah Njoshoro

***Kwa Mhailo**

Kitongoji cha Kijiji cha Mnkonde, Kata ya Mswaki, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Coordinates: S 05° 23.411’, E 037° 46.852’, altitude 796 m

Tulifika eneo hili na kuwakuta Waakie jamii ya Kisankare, lakini hatukupata ushirikiano wao na hivyo tuliambiwa kuwa hawataweza kutoa maelezo yoyote mpaka tufike kitongoji cha Madago (taz. Madago hapo chini) ambako kuna mwenyekiti wao wa Kiakie. Hivyo hatukuweza kurekodi maelezo yoyote katika kitongoji hiki. Tulifunga safari na kuondoka. Lakini inakisiwa kuwa watu hawajui lugha tena.

Kwa Mnunduzi

jina la mti kwa Kinguu (Bahati, March 2014)

Coordinates (Laurian Mkwana’hembo, mid-December 2013):

S 05° 19.732’, E 037° 51.180’, altitude 823 m

Kwekinkwembe

Kata ya Mkindi, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi

Coordinates (L. Mkwana’hembo. mid-December 2013): S 05° 19.556’, E 037° 55.427’, altitude 778 m

Waakie wanaoishi eneo hili ni jamii ya **Kisangare**.

Waakie waliopo

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Juma Gumbo	ME	80+	anajua
2	Gumbo Sheki	ME	80+	anajua
3	Ngalisho Mbwegu	ME	60	anajua
4	Mwanaasha Mbwegu	KE	65	anajua
5	Mboni Mbwegu	KE	70	anajua
6	Amina Ramadhani	KE	65	anajua
7	Nenkondo	KE	60	anajua

	Ramadhani			
8	Sevene Ramadhani	KE	62	anajua
9	Salim Juma	ME	50	kiasi
10	Mashaka Juma	ME	45	kidogo sana
11	Gumbo Kashanga	ME	45	hajui
12	Shabani Otta	ME	40	kidogo sana
13	Athuman Ngalisho	ME	25	hajui

Eneo hili hatukuweza kurekodi maelezo yoyote kutokana na Waakie kutokuwepo. Waakie wa eneo hili wanajishughulisha na kilimo hivyo wanashinda mashambani. Tulipokewa na kupewa maelezo ya wakazi wa pale na Bwana Shabani Otta pamoja na Athuman Ngalisho ambao hawafahamu sawasawa lugha ya Kiakie.

Ole-Wanga (25/1/2010):

Waakie (jamii ya Kisankare) jumla yao wako arobaini (40). Ukoo wao unaitwa Terite. Wanaojua lugha wako sita (6). Hawa wanaokaa kijiji cha Kwekinkwembe wanajua kuongea lugha ya Akie:

1.	Mboni Mbwengo (ke)	4.	Letoire Shaki (me)
2.	Mwana Mwanamchiwa (me)	5.	Shaki Wota (me)
3.	Selengo Gumbo (me)	6.	Ngoma Wota (me)

Watoto wao wamepoteza lugha yao, sasa wanaongea Kizigua na Kimasai kidogo.

Hata Waakie hao wanatamani lugha yao iendeleo kuwapo, lakini uchache wao unasababisha kumezwa na makabila mengine kama Wamasai na Wazigua wanalima na kuchunga kwa Wamasai.

Kwenkele

Kitongoji cha Kijiji cha Nkama, Kata ya Songe, wilaya ya Kilindi

Laurian Mk. Dec. 2013:

Coordinates: S 05° 33.026', E 037° 14.393', altitude 1451 m

Kitongoji hiki kina Waakie jamii ya **Kinyalang'ate** na **Kisankare**. Ni familia moja ya mzee Abdalah (Sumuni) Meri ambaye anaishi na mama yake mzazi anayelitwa Chichya Kaleiya (90+) pamoja na wake zake wawili. Kila mke akiwa na wanawe. Hivyo Waakie wa kitongoji hiki ni kama ifuatavyo:

Na	Jina	Jinsia	Umri (MIAKA)	Lugha(akie)
1	Chichya Kaleiya	KE	90+	anajua sana
2	Abdalah (Sumuni) Meri	ME	62	anajua

3	Kauye Njoshoro	KE	45	kiasi
---	----------------	----	----	-------

Mzee Abdallah ana watoto wapatao 15 kwa wake zake hao wawili. Lakini mke mdogo si Mwakie. Watoto ni kama ifuatavyo:

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Mwanaidi Abdallah	KE	32	HAJUI
2	Swalehe Abdallah	ME	29	HAJUI
3	Nemganga Abdallah	KE		HAJUI
4	Hussein Abdallah	ME		HAJUI
5	Bahati Abdallah	ME		HAJUI
6	Yusuphu Abdallah	ME		HAJUI
7	Mwajabu Abdallah	KE	8	HAJUI
8	Hassan Abdallah	ME		HAJUI
9	HASSAN ABDALLAH (Kwa Mke Wa Pili)	ME		HAJUI
10	Mandalo Abdallah	KE		HAJUI
11	Majabu Abdallah	KE		HAJUI
12	Mbuche Abdallah	KE		HAJUI
13	Nevumba Abdallah	KE		HAJUI
14	Fatuma Abdallah	KE	22	HAJUI
15	Mariamumu Abdallah	KE	16	HAJUI

Hapa tumeweza kurekodi hadithi, na maelezo mbalimbali kwa lugha ya akie kutoka kwa bibi wa zaidi ya miaka 90 ambaye ni CHICHYA.

Ole-Wanga:

Wakazi hawa wa Mtambalo waliweza pia kutaja baadhi ya majina ya Waakie, Wanyalang'ati pamoja na Wasangare wanaopatikana huko Kwenkele. Nao ni:

NA	JINA	JINSIA	UMRI	UELEWA WA LUGHA
	Waakie			
1	Mandalo Abdalah	KE	25	Anajua Kiakie kiasi/kinguu sana
2	Majabu Abdalah	KE	18	Hajui Kiakie/Anajua kinguu
	Wasangare			
1	Abdalah Merei	ME	56	Anajua Kiakie
2	Hassan Abdalah	ME	30	Anajua kiasi kiakie
3	Anamkundye (Mama Wa Abdalah)	KE	80	Anajua sana Kiakie
	Mnyalang'ati			

1	Leah Itato	KE	37	Hajui kiakie
---	------------	----	----	--------------

Lalasa

Kata ya Kibirashi, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

Laurian & Bahati, 2nd half May 2014:

Coordinates: S 05° 18.905', E 037° 26.890', altitude 1174 m

Waakie waishio kijiji hiki ni hawa wafuatao:

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha(Akie)
1	Ng'unyu Samakuya	ME	44	anajua sana
2	Layo Sindeti	ME	50	anajua sana
3	Ngoiteye Samakuya	ME	60	anajua sana
4	Nangoya Sindeti	KE	30	anajua sana
5	Nameni Ngoiteye	KE	7	anajua sana
6	Nepapa Ngoiteye	KE	5	anajua sana
7	Napelel Ngoiteye	KE	3	anajua sana
8	Shabani Ng'unyu	ME	14	hajui
9	Ngoma Ng'unyu	ME	8	hajui
10	Jumaa Ng'unyu	ME	4	hajui
11	Maimuna Ng'unyu	KE	6	hajui
12	Pili Ng'unyu	KE	2	hajui

Waakie walioko katika kijiji hiki wamechanganyika pia na jamii ya Wanguu. Cha kufurahisha eneo hili ni kwamba mpaka watoto hao wa miaka 7, 5 na 3 wanaongea lugha ya Akie. Lakini hii imetokana na wao kuhamia eneo hilo pamoja na baba yao kutoka Olmoti ambako ndiko Waakie hasa wanaishi kwa wingi.

Nao pia wanajishughulisha na kilimo cha mahindi na maharage. Pamoja na hayo hawajaacha asili yao ya uwindaji na kurina asali.

Tumeweza kupata maelezo kwa lugha ya Akie na kurekodi. Pia wameweza kueleza historia zao kwa kifupi kwa lugha yao ambazo zitapatikana katika unukuzi.

Lazaro R. Ole-Wanga 20/8/2013:

Waakie wanaokaa Lalasa, ndio hao:

		UMRI	JINSIA	
1.	Ng'unyu Samakuya	40	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kimasai Na Kinguu, Hacusoma
2	Mariam Omari	25	KE	Anajua Kinguu Hacusoma

	Watoto			
1.	Shabani Ng'unyu	15	ME	Anajua Kinguu, Kiswahili, Hasomi
2.	Bakari Ng'unyu	13	ME	Anajua Kinguu, Kiswahili
3.	Ngoma Ng'unyu	11	ME	Anasoma, Anajua Kinguu, Kiswahili
4.	Maimuna Ng'unyu	8	KE	Anasoma Anajua Kinguu, Kiswahili
5.	Juma Ng'unyu	4	ME	Hasomi, Anajua Kinguu, Kiswahili
6.	Pili Ng'unyu	9	KE	Hasomi, Anajua Kinguu, Kiswahili

Hii ni familia moja ya Kiakie iliyobaki hapa ingawa palikuwa na Wandorobo walioishi hapa hapa mwanzo. Huyu aliyebaki anajua lugha ya Akie, lakini wake na ndugu, watoto wake wajua Kinguu, ingawa wanapenda kujua lugha yao. Baba yao alisema, kama kutakuwa na kitabu watajifunza na kujua lugha yao. Hapa pia kulikuwa na Wandorobo waliokufa chini ya mti mmoja. Walisema kwamba walikiuka miiko ya mizimu yao ama wamelogwa. Wandorobo walifariki wote kuanzia mwaka wa tisini (90) kwa kupishana kati ya miezi 2 au 3.

Majina yao ni haya

1.	Kipenoi	ME
2.	Semetui Kipenoi	ME
3.	Lemboo Kipenoi	ME
4.	Olaisi Semetui	ME
5.	Marumba Kisioki	
6.	Njamodo Ngeresame	ME
7.	Lotobiko Ngeresa	ME
8.	Ngalahe Mengeru	ME
9.	Lekote	ME
10.	Nyaine Mesimesari	ME
11.	Ranoi	KE
12.	Paasai Semetui	KE

***Lengatei**

Kitongoji cha Kijiji cha Chang'ombe, Kata ya Lengatei,
Wilaya ya Kiteto, Mkoa wa Manyara

L. Mkwana'hembo Desemba 2013:

Coordinates: S 05⁰ 33.897', E 037⁰ 13.139', altitude 1429 m

Waakie/Wakinyalang'ate walikuwa wamesafiri.

Lóólera Juu

(kijiji = Milula kwa Kiswahili)

Kata ya Lóólela, Tarafa ya Kijungu, Wilaya ya Kiteto

Kimaa: *Elerái* (mti, umoja) – *ilerá* (wingi) matunda mviringo yenye mwiba

Coordinates (Legère, Ole-Wanga 12/11/2009) + 2010:

S 05° 21.725', E 037° 11.589', approx. 4 km from main road Kibaya-Kiberashi), where 11 female Akie speakers were found. When Loleela was visited again in early August 2010, only one woman could be met, the rest had left the village in search for food.

Majina ya wanaojua lugha ya Kiakie (Kinyalang'ate?):

1. Ndoyeang Kileu	7. Kaleya Shomira
2. Mayakoi Kileu (mamake 1.)	8. Kiloriti Moipeen
3. Kunyae Shomira 65	9. Thingwa Moipeen
4. Motialo Lemboleo	10. Gumbo Rokina* 50
5. Tipa Lemboleo	11. Leposo Leteun 55
6. Nekonge Kileu	

*yuko Gitu sasa (Machi 2014)

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu Wa Lugha
1	Kiroliti Ngurumishi	ME	50		Anajua Sana
2	Ndoyaine Kileu	KE	40		Anajua Sana
3	Mayakwei Letimwe	KE	60		Anajua Sana
4	Nemboris Ngiligiseni		30		Anajua
5	Leiyo Ndolaila	ME	35		Kiasi
6	Motialo Lemboko	KE	34		Kiasi
7	Tipa Mboko	KE	30		Kiasi

Laurian + Bahati (tar. 10/08/2014)

Coordinates: S 05° 21.604', E 037° 11.645', Elevation 1385 m

< *Elerái* (mti, umoja) – *ilerá* (wingi) matunda mviringo yenye mwiba

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **26**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni **3**, wanaojua kiasi ni **2** na wasiojua kabisa **21**.

Kazi zilizofanyika: Kuandika ya Waakie wote wa kijiji hiki, lakini hapakuwa na rekodi yoyote hapa.

Losikito taz. Gitu

(Losikito/Gitu ni Kitongoji cha Mnadani, Kata ya Kibirashi)

Madago

**Kitongoji cha Kijiji cha Mnkonde, Kata ya Mswaki,
Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi**

Hiki ni kitongoji kilichopo katika kijiji cha Mnkonde, Kata ya Mswaki, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi.

Coordinates: S 05° 21.896', E 037° 47.552', altitude 818 m

Tulifika eneo hili kwa kuwa tuliambiwa ndipo pana mwenyekiti wa Waakie. Tulimpata Mwakie huyo ambaye pia ni mganga. Anaitwa **Athuman Lenjole (ME)**, umri wake ni takribani miaka 60.

Naye alikiri kuwa wapo Waakie maeneo yale, lakini pia naye amedai hawezi kutoa ushirikiano, ikiwa wenzake hawakuwa tayari. Hivyo hatukuweza kupata rekodi yoyote wala listi ya majina na idadi ya Waakie katika maeneo haya mawili. Jamii ya Waakie waliopo maeneo haya pia (Kwa Mhailo na Madago) ni **Kisankare** ambao wanajishughulisha na kilimo cha mahindi, maharage na alizeti. Wenyeji wao ni jamii ya Wazigua.

***Mainga**

Kata ya Misima, Tarafa ya Sindeni,
Wilaya ya Handeni.

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Hiki ni kijiji kilichopo katika Kata ya Misima, Tarafa ya Sindeni, Wilaya ya Handeni.

Coordinates: S 05° 09.353', E 038° 01.103', altitude 642 m

Hapa hakuna Waakie. Walikuwepo zamani, lakini kwa sasa wameshahamia mahali pengine. Wenyeji hawakuweza kujua wapi walikohamia.

Makau

Kata ya Mwangudo, Tarafa ya Kimali,
Wilaya ya Meatu, Mkoa wa Simiyu

Taz. pia Iipopou, kitongoji cha Kijiji cha Makau

Peter Mkwen'hembo na Bw. Lazaro Ole Wanga (utafiti uwandani 08/12 – 22/12/2015)

Coordinates Makau, Kitongoji cha Komesha: S 03.23.206', E. 0.34.49.769, elevation 1640^m

Katika eneo hili wapo Waakie ambao wametokea zamani sana nchi ya Kenya, maeneo ya Idiripen Kajado. Baada ya kutoka huko wakaelekea maeneo ya Ngarananyuki, na baadae wakaenda Namanga, Wilaya ya Longido, Mkoa wa Arusha. Wakapitia Mugo (Serengeti) hadi kufika maeneo ya Makau – Idiripen. Hapa ndipo walipo mpaka sasa, kwa muda wa miaka mingi imepita. Makau, wameeleza maana yake KIBOKO. Eneo hili la Makau ni eneo la Wamasai. Kulikuwa na bwawa la maji yenye wanyama wengi aina ya KIBOKO.

WaAkie wa hapa wana kawaida ya kujificha wasitambulike kiurahisi. Hivyo tumezunguka kila kona ya Makau kuwatafuta. Baadhi yao tumewapata na kuhojiana nao. Wakakubali kuwa wao ni AKIE/WANDOROBO waliohamia hapo Makau miaka mingi. Hivyo miaka yote walikuwa wanashirikiana na jamii ya Kimasai. Hivyo wamepoteza lugha yao ya asili ya AKIE. Sasa hivi wanachanganya na lugha ya Kimaa na ndiyo lugha wanayotumia kwa sasa. Wengi hawawezi kuongea lugha yao kwa kuwa wameondoka kwao wakiwa wadogo. Wazee na vijana na watoto lugha wanayoitumia ni KIMAA na Kiswahili. Pia wengi wao hawakubahatika kupata elimu mashuleni, hata watoto wao. Ni wachache wanaokwenda shule kusoma.

Wanaomba lugha yao ya AKIE iandikwe kwa lugha yao na kutafsiriwa kupitia AKIE wenzao wanaofahamu lugha yao vizuri, ili baadae watoto wao na wajukuu zao waje kujifunza. Hivyo wamefurahi sana kutuona na kutambua kuwa lugha yao inatambuliwa na kufanyiwa utafiti na kuandikwa, kwani wamesema wao wamepoteza lugha yao ya asili na kuongea lugha ya wengine, yaani KIMAA.

Coordinates Kitongoji cha Matiko: S. 03.22.999', E. 0.34.50.587', elevation 1648 m

Coordinates Uwanja wa Mpira wa Kijiji, Makau Center: S. 03.23.170', E. 034.49.414', elevation 1623 m

Majina ya Waakie Makau (Simiyu)

NA	JINA	JINSIA	UMRI
1.	Ole-Peria Olopono*	ME	70
2.	Nambayo Olopono*	KE	90
3.	Londe Oleng'atwi	KE	70
4.	Norkeri Olesilwa Enanga*	KE	75
5.	Naleku Mejoor	KE	7
6.	Nateng'ena Saibulu	KE	30
7.	Majuma Marias	KE	18
8.	Ngaisuri Paulo	ME	
9.	Open Kilando	ME	
10.	Pariamuti Kilando	ME	

11.	Saruni Kilando	ME	
12.	Landipa Kilando	ME	
13.	Ngodyo Ngodidyo	ME	
14.	Moinga Kilando	ME	
15.	Nadoo Olkuju	ME	
16.	Tajiri Nandoolkuju	ME	
17.	Olais Nandoolkuju	ME	
18.	Oponi Nandoolkuju	ME	
19.	Paulo Nandoolkuju	ME	
20.	Maria Kilando	KE	
21.	Somaliana Kilando	KE	
22.	Jeska Kilando	KE	

Na. waliwekewa *

1. Anafhamu - anachanganya, huyu ni kipofu – haoni
2. Mzee sana – amesahau
4. Hasikii vizuri ana matatizo ya masikio, anafhamu lugha ila anachanganya.

Matatizo

- A. Usafiri ni wa shida sana, hakuna magari.
- B. Mvua nyingi sana pamoja na mafuriko ambayo yamesababisha kukosekana usafiri na kukwama kwa magari.

Ushirikiano

Ushirikiano ulikuwa mzuri sana pamoja na wenyeji walitupokea vizuri sana na kutupa msaada wa hali na mali. Hivyo tumewashukuru sana.

Ripoti imetayarishwa na Bw. Peter Mkwana'hembo na Bw. Lazaro Ole Wanga
23/12/2015

(Kwa) Mang'ule* (Hondohondo)

Taz. Kwa Mang'ule hapo juu.

Masaika

Kijiji cha Masaika, Kata ya Bushiri, Tarafa ya Madanga,
Wilaya ya Pangani, Mkoa wa Tanga

Jina + jinsia	
1. Olesakayan (ME)	6. Sakaro (KE)
2. Lazaro Meoli (ME)	7. Nengoriong ² (KE)
3. Daudi Meoli (ME)	8. Ndoyobo Parindina ³ (KE)
4. Ndiinu (ME)	9. Ranjil Baruti (ME)
5. Leshua (ME)	

² Alibebwa mgongoni.

³ Kimaa + Kiakie

Wandorobo hawa waliwahi kuja na kuishi katika maeneo haya, lakini baadaye wakaondoka kutokana na mazingira ya kuwinda na kurina asali kuwa magumu. Walikuja kufuata mapori, wakakutana na Wamasai waliokuwa wanaishi katika maeneo hayo. Wanawake wote waliokuja waliolewa na Wamasai. Lakini Wandorobo/Akie wanaume waliondoka na kuelekea maeneo ya Ruvu Remiti, eneo la Itilali, Imeserani. Hata sasa bado kuna baadhi yao wapo mpaka leo.

Utafiti umefanywa na Lazaro R. Ole Wanga 12/3/2015, ripoti kukabidhiwa 15/11/2015

Mbalanga

taz. Balanga (20-21/2/2010)

Mbeli

Kata ya Kimana, Tarafa ya Partimbo, Wilaya ya Kiteto

Laurian + Bahati (tar. 13/08/2014)

Coordinates: S 05° 23.082', E 036° 647', Altitude 1407 m

Waakie waliyokuwa wakiishi katika kijiji hiki walihama. Hivyo hakuna Waakie kwa sasa kijijini hapa.

Febr. 2015 - Mkwana'hembo + Kalisha walimkuta Mzee Lesakat (toka Ngababa)

Mbogoi

Kata ya Mkindi, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Coordinates: S 05° 14.800', E 037° 47.692', altitude 791 m

Waakie wanaoishi katika kijiji hiki ni jamii ya **Kisangare**.

Eneo hili tuliwakuta Waakie wengi ambao wanazungumza lugha ya Kiakie. Lakini hatukuweza kurekodi mazungumzo yoyote, kwa sababu walitanguliza maslahi yao mbele na kutoonyesha ushirikiano wa kabisa. Walidai kuwa hawawezi wakatoa lugha yao na kuwafaidisha wengine. Walidai pia wameshatembelewa mara nne (4) na kuhojiwa mambo mbalimbali na watu tofauti, lakini hawaoni matokeo yake mpaka sasa. Hivyo wamesema hawawezi kuendelea kutoa lugha yao bure.

Taz. **Embukoi** hapo juu.

Mbogoi, taz. Embukoi (Kata ya Lengusero)

(Kwa) Mhailo > Kwa Mhailo

Kijiji cha Mnkonde, Kata ya Mswaki, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi.

Mkindi

jina la Kinguu

(Bahati, March 2014) – taz. Kwa Mnunduzi

Coordinates (Laurian Mkwana'hembo, mid-December 2013):

S 05° 19.732', E 037° 51.180', altitude 823 m

Ole-Wanga (17/2/2010):

Waakie (jamii ya Kisankare) wanaokaa Mkindi wako wanane (8), pamoja na watoto wachache walio nao. Wanaojua kuongea lugha ya AKIE ni watano (5) Hawa ni wazee wakubwa, watoto wamepoteza lugha kwa sababu wanapozaliwa wanachukuliwa na Wamasai aidha kwa kuolewa au kwa wale wa kiume kuchunga ng'ombe. Wanaojua lugha ni hawa:

1.	Lemayan Ndiwangi	3.	Juma Lesha
2.	Sipitie (anajua sana)	4.	Koineta Lenoien .

Mkombora

Kitongoji cha Kijiji cha Jungu, Kata ya Kwediboma,
Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

L. Mkwana. mid-Dec. 2013

Coordinates: S 05° 17.912', E 037° 36.202', altitude 940 m

Eneo hili lipo katika tarafa ya Msanja, Kata ya Mkonde ???

Jamii ya Waakie waliopo eneo hili ni **Kisangare**.

Wakazi tuliowakuta

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Hussein Gumbo	ME	70	anajua
2	Lugendo Lesha	ME	55	anajua
3	Mnunduzi Letoi	ME	65	anajua
4	Ramadhani Lukomolo	ME	58	anajua
5	Seleman Saiyalel	ME	56	anajua
6	Gumbo Lukomolo	ME	55	anajua
7	Gumbo Leboma	ME	50	kidogo sana
8	Rashidi Ramadhani	ME	38	hajui
9	Asha Rashidi	KE	60	anajua
10	Zaina Nemsi	KE	68	anajua
11	Tabu Mwarabu	KE	45	kiasi
12	Mariam Shabani	KE	34	hajui

WATOTO

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Rashidi Gumbo	ME	7	Hajui
2	Ramadhani Kisailo	ME	9	Hajui
3	Mwajuma Rashidi	KE	6	Hajui
4	Kauye Rashidi	KE	3	Hajui

Eneo hili tuliwakuta Waakie wengi ambao wanazungumza lugha ya Kiakie. Lakini hatukuweza kurekodi mazungumzo yoyote kwa sababu walitanguliza maslahi yao mbele na kutoonyesha ushirikiano wa kutosha. Walidai kuwa hawawezi wakatoa lugha yao na kuwafaidisha wengine. Walihitaji pesa nyingi sana ili kutoa mazungumzo hayo.

Lazaro R. Ole-Wanga 18/08/2013:

Waakie (jamii ya Kisankare – Bahati March 2014) wanaokaa Kitongoji cha Mkombora, ukoo wao: Teriti

	Wanaume	Umri	Jinsia	
1.	Lugendo Lesha	75	ME	Anajua <u>Kiakie</u> kiasi na Kizigua, alisoma Kidogo
2	Lukua Sindilo	60	ME	Anajua <u>Akie</u> , Kimasai, Kizigua, Hajui Kusoma
3	Chambo Gombe	80	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kimasai; Kizigua; Hajui Kusoma
	Wanawake			
1.	Mamgaza Lugendo	40	KE	Anajua Kimasai, Kizigua, Hajui Kusoma
2.	Mariam Shabani	45	KE	Anajua Kizigua Na Kiswahili, Hajui Kusoma
3.	Kusungwa Lemsi	50	KE	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua Hokusoma
	Watoto	Wanajua Kizigua, Hawasomi Pia		
1.	Ramadhani Kisairo	11	ME	
2.	Tinango Kisairo	16	ME	
3.	Kawiye Rashidi	2	KE	
4.	Majuma Rashidi	16	KE	

Wandorobo wanaokaa hapa wanajishughulisha na kilimo kidogo, pia wanarina asali na kukusanya matunda. Watoto wao wanafanya kazi kwa Wamasai.

Madhara yao pia ni kupoteza lugha yao, kwa sababu watoto wao wanakaa na kucheza na watoto wa Kizigua na wengine Wamasai. Wao pia kama wengine wengi wanafurahia kuandikwa kwa lugha yao na kuwa kwenye vitabu. Ila walikuwa na wasiwasi wa watoto wao kutokusoma. Kama wataweza kujifunza kufahamu lugha kwa sababu hawajui kusoma. Lakini niliwaambia kwamba wachache wao kama watasoma watawafundisha wenzao.

Mkongoi

(Kijiji cha ...), Kata ya Ngage, Wilaya ya Simanjiro

Utafiti ulifanyika tarehe 10/10/2010

Wandorobo wanaoishi **Mkongoi**, ukoo wa Laramaniki wa Lee Moipo

1. Lookuman Medukenya	Me/	11. Maria Parkepu	Ke
2. Seleman Leengunyukuyu	Me	12. Otumi Lookuman	Me
3. Koringo Kaaliya	Me	13. Nongayon Lookakuku	Me
4. Kiraisa Kunyukunyu	Me	14. Oltumaroi Loomakuku	Me
5. Mbuya Laarmakuku	Me	15. Lembuseli Loomakuku	Me
6. Lesika Lookuman	Me	16. Kisau Loomakuku	Me
7. Mauma Mbuya	Me	17. Mudere Mbasai	Me
8. Noomek Lomkelo	Ke/	18. Kiroia Lomukelo	Me
9. Manyara Pendele	Ke/	19. Munani Lomukelo	Me
10. Ngasungui Mbuya	Ke		

Waliowekewa alama ya ✓ wamezungumza lugha ya AKIE kidogo. Waliobaki hawawezi kuzungumza lugha yao.

Maoni yao:

Wanapenda kutembelewa tena na watafiti huenda wakakumbuka baadhi ya maneno ya lugha ya AKIE kwani muda mrefu hawajazungumza lugha yao kwani sasa hivi wanazungumza lugha ya KIMASAI hivyo wamesahau lugha yao na wengine kutojua kabisa sasa wanaomba msaada wa kuifufua na kuiendeleza, ili isiendele kufa. Wanataka iwe endelevu.

Mnazi, Lushoto, Mkoa wa Tanga

Watafiti: Peter Mkwana'hembo (Vidunda) na Lazaro Ole Wanga (Lugoba)
12/10/2010

Utafiti umefanyika katika eneo hili. Kabila hili au jamii ya Wandorobo haijulikani sana katika eneo hili, kwani hawataki kujitambulisha kwa jamii iliyopo hapa. Hata wenyeji jina hili Wandorobo ni jina geni kwao. Hata hivyo jamii ya Masai waliopo hapa wametupa baadhi ya majina ya Wandorobo wanaowafahamu na maeneo wanayokaa kama ifuatavyo:-

1.	Mosingo Kisuyan	Anakaa Mkundi - Mtae - Lushoto
2.	Mbukoi Kitende	Anakaa Mkundi - Mtae – Lushoto
3.	Masay Kitende	Anakaa Mkundi - Mtae – Lushoto
4.	Kuley Kitende	Anakaa Mkundi - Mtae – Lushoto
5.	Leringoy Kitende	Anakaa Mkundi - Mtae – Lushoto
1.	Kone Mahindoo	Anakaa Masaika, Muheza – Tanga*
2.	Kuyani Mahindo	Anakaa Masaika, Muheza – Tanga*
3.	Marapa Mahindo	Anakaa Masaika, Muheza – Tanga*
4.	Ngukucha Yandira	Anakaa Mnazi Lushoto – Tanga

Maeneo mengine yanayotajwa wanayokaa Wandorobo

1.	Lorben	-Eneo la Nyumba ya Mungu
2.	Maforoni	-Eneo la Tanga
3.	Mtoni Bombo	-Tanga

*Hawakuonekana baadaye Masaika. Mkundi/Mtae bado kutembelewa

???Moipo

Tarafa ya Same

15/11/09 Naaju (Legère, Ole-Wanga) walisema:

Kuna Waakie wengine wanaoitwa Ilpesai (Olpesai), wanakaa **Moipo**.

Mashariki mwa Kitwai A.

bado kutembelewa

Mphalahala

Kitongoji cha Kwediboma, Kilindi

Coordinates (L. Mkwan. mid-December 2013): S 05° 24.483', E 037° 34.110', altitude 947 m

Kijiji hiki kipo katika **Kata ya Kwediboma**. Na Waakie wanaoishi katika kijiji hiki ni jamii ya **Kisangare** kama ifuatavyo:

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Sheshe Shauri	ME	62	anajua
2	Mwalimu Otta	ME	46	kidogo sana
3	Kikiya Mateka	KE	40	kidogo sana
4	Nemganga Letule	KE	80+	anajua

Watoto

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha(Akie)
1	Khamis Sheshe	ME	12	Hajui
2	Kauye Sheshe	KE	8	Hajui

3	Yahaya Mwalimu	ME	3.6	Hajui
---	----------------	----	-----	-------

Hapa pia tulifanikiwa kurekodi hadithi na maelezo mbalimbali yaliyotolewa kwa lugha ya Kiakie.

***Msomela**

Kata ya Misima, Tarafa ya Sindeni, Wilaya ya Handeni

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Coordinates: S 05° 14.401', E 037° 59.547', altitude 729 m

Msomela ni kijiji kilichopo katika Kata ya Misima, Tarafa ya Sindeni, Wilaya ya Handeni.

Waakie wanaoishi eneo hili ni jamii ya **Kisankare**. Lakini kwa wakati huu wamehamia Sisimita (taz. kule) katika mlima maarufu kwa jina la Mdonyo (Oldonyo kwa Kimaa) ili kujiunga na wenzao katika shughuli ya kilimo. Na wanategemewa kurudi kipindi cha kiangazi. Hivyo hatukupata maelezo yoyote hapa.

Mtambalo

Kitongoji kilichopo katika kijiji cha Nkama,
Kata ya Songe, Tarafa ya Kwikivu, wilaya ya Kilindi

GPS (28.09.2013, Laurian Mk.):

S 05° 30.971', E 037° 15.327', altitude 1377 m.

Taz. faili ya 2013_12_14_Akie_Mtambalo_Nyalangatconversation_plusMaa

Mtambalo ni jina la mlima mkubwa ambao umeungana na mlima mdogo unaoitwa KELELE kwa chini yake. Kitongoji hiki ni maarufu kama KWA MWANAMSUNDI ambako Waakie wanapatikana.

Katika kitongoji hiki cha Mtambalo, Mwakie alikuwa ni mmoja tu ambaye ana watoto wanne na wajukuu sita. Mama huyo anaitwa **Malungo Looleibonok** (Amebatizwa kwa jina la Rhoda) ambaye aliolewa na mwanaume wa jamii ya **Kinyalang'ati**. Hivyo watoto wake wote pamoja na wajukuu ni Wanyalang'ati na hawajui lugha ya Akie.

Kinyalang'ati ni jamii la Waakie ambao lugha yao imechanganyika na lugha ya jamii ya Kimasai inayoitwa **Walumbwa**.

Majina ya Watoto wa Malungo Looleibonok

NA	JINA	JINSIA	UMRI
1	Sumeno Lemalali	ME	60
2	Changarima Lemalali	ME	50
3	Oluko Lemalali	ME	46
4	Maingwa Lemalali	ME	36

Majina ya Wajukuu wa Malungo Looleibonok

NA	JINA	JINSIA	UMRI
1	Hambaya Oluko	ME	10
2	Juma Oluko	ME	07
3	Edina Oluko	KE	03
4	Juliana Changelima	KE	05
5	Lowasa Changelima	ME	03
6	Dani Changelima	ME	02

Munimuni

Kitongoji cha Kijiji cha Kwekinkwembe⁴
Kata ya Mkindi, Tarafa ya Mswaki, Wilaya ya Kilindi

Coordinates (Laurian Mkwana'hembo 25/09/13):

S 05° 17.746', E 037° 56.007', elev.: 807 m Mahali pa Kisangare

Lazaro R. Ole-Wanga (25/8/2013)

Waakie wanaokaa Munimuni ukoo wao: Teriti

		UMRI	JINSIA	
1.	Hamza Shaki	80	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua, Kimasai, Hacusoma
2	Gumbo Ledami, <u>hodari</u>	60	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
3	Ngoma Wota, kiasi	59	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kimasai, Kinguu, Hacusoma
4	Matale Elenga, <u>hodari</u>	60	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
5.	<u>Senkodo Wota</u>	40	ME	<u>Kiakie Kidogo</u> , Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
6.	Shabani Wota	50	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
7.	Mandeku Wota	50	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
8.	Mgaza Wota	45	ME	Anajua <u>Kiakie</u> , Kizigua Kiswahili, Hacusoma
9.	Lugendo Wota	30	ME	Kizigua, Kiswahili, Hacusoma
10	Mbezi Msane	50	ME	Kizigua, Kiswahili, Hacusoma, hajui <u>Kiakie</u>
11	Kilo Mbezi	30	ME	Hajui <u>Kiakie</u> , Anajua Kizigua

⁴ Taz. pia Kwekinkwembe juu.

Waakie hawa kwa sehemu kubwa wamechanganyika na Wazigua. Kwa hiyo kwa kiasi kikubwa wamepoteza lugha yao. Hasa watoto wao hawajui kabisa lugha ya Akie. Wanajua Kizigua na Kiswahili, kibaya zaidi ni kwamba hawasomi pia kutokana na mazingira yao yalivyo mbali na shule. Na pia kukosa watu wa kuwahimiza kuwapeleka watoto shule. Hata wao wamekiri wazi kwamba lugha yao inapotea kabisa. Wamefurahi kuona kwamba kuna watu, wanawakumbuka na kuandika kitabu, kwa lugha yao. Wanasema baadae watafutiwe watu wa kuwafundisha kupitia vitabu hivyo. Maana watoto wao hawakusoma na wakubwa nao hawakusoma. Pia wameshukuru sana kwa wazo la kuandikwa kwa kitabu kwa lugha yao inayopotea.

Utafiti umefanywa na Lazaro R. Ole-Wanga (25/8/2013).

Laurian Mk.: **25.09.2013**

Munimuni ni Kitongoji kilichopo katika kijiji cha **Kwekinkwembe**, kata ya **Mkindi**, Tarafa ya **Mswaki**, wilaya ya **Kilindi** mkoa wa **Tanga**. Ni kilometa kadhaa kutoka katika kijiji cha Msente barabara kuu ya kuelekea Songe.

Waakie waliopatikana katika kijiji hiki

1. Gumbo Ledame
2. Matalo Elenga
3. Senkondo Wota – (mwenyekiti wa kitongoji)
4. Ngoma Wota – (0765 888397)
5. Mbezi Msane

Kati ya Waakie wote waliopatikana katika kijiji cha Munimuni, wawili tu ambao wanaweza kuongea lugha yao ya Akie. Nao ni GUMBO LEDAME pamoja na MATALO ELENGA. Wengine wana uwezo mdogo sana wa kuelewa kinachozungumzwa kwa lugha ya Akie, lakini hawana uwezo wa kuongea lugha.

***Muungano**

(Kijiji cha Muu.), Kata ya Muungano, Wilaya ya Same

Tulifika Muungano tarehe 8/10/2010

Shughuli za utafiti zilifanyika tarehe 9/10/2010 katika eneo la Kijiji cha Muungano

Waakie waliopo ni hawa, hawazungumzi lugha:

1. Yamati Sonyo
2. Tovi Kiparakwo
3. Kiparakwo Nakundani
4. Sikiyo Kiparakwo

***Naajú**

(*Eejú* – mahali, wanyama wenye nywele ndefu, methali)

Coordinates (15/11/2009, Legère):

S 04° 19.762', E 037° 15.991', altitude 1267 m
distance from Orkesumet (Simanjiro) – 24 km

Majina ya Laramanik (Bahati, p.c. Nov. 2014 – majina haya ni ya Kiakie) wanaokaa Naaju, wako kwenye miji minne:

1. Olelerei Njaro Mwanaume
2. Mariki Kimirie Mwanaume
3. Nedula Kitirie Mwanamke
4. Oningoi Mariki Mwanaume

Majina haya ni ya Kiakie (Bahati Nguyaki, p.c. 23/11/2014)

Nobody speaks the language any more for being ashamed.

Nanje*

Kata ya Namelok, Tarafa ya Kibaya, Wilaya ya Kiteto

Taz. Ndilikihi (Laurian + Bahati tar. 12/08/2014)

Napilukunya

Kata ya Kimana, Tarafa ya Partimbo, Wilaya ya Kiteto

Laurian Mkwana'hembo na Bahati 14 na 17/08/2014

Coordinates: S 05° 15.397', E 036° 47.226', Altitude 1120 m

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **135**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni 16, wanaojua kiasi ni **10** na wasiojua kabisa **109**.

Kazi zilizofanyika: Rekodi za tambiko la asili kabisa lililofanyika usiku kucha pamoja na kuandika majina ya Waakie wote wa eneo hili.

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu Wa Lugha
1	Ngalikoni Tatalai	KE	70		Anajua
2	Nateto Mbulu	KE	50		Anajua
3	Parpulisi Sinjole	ME	45		Anajua
4	Moineto Kimbei	ME	40		Anajua
5	Parsieko Kimbei	ME	70		Anajua
6	Mokotyo Kimbei	ME	40		Anajua
7	Munan Kimbei	ME	30		Anajua
8	Kisipan Ngedeko	KE	60		Anajua
9	Neng'ida Loshuro	KE	25		Anajua
10	Alais Melaito	ME	65		Anajua
11	Nailouja Melaito	KE	63		Anajua
12	Nakai Kidunge	KE	70		Anajua Sana
13	Tuleto Saipili	ME	40		Anajua
14	Seiyanoi Lelaito	KE	65		Anajua
15	Mateng'ena Mindoi	KE	30		Anajua
16	Kisipani Ngedeko	KE	60		Anajua
17	Ropyani Mbulu	ME	35		Kiasi
18	Singoi Magilu	ME	70		Kiasi
19	Lotindale Nasioku	ME	50		Kiasi
20	Yapindetu Elekoroi	KE	45		Kiasi

21	Mahumba Elemama	ME	30		Kiasi
22	Namuriho Parsimet	KE	70		Kiasi
23	Yeyeni Mbulu	ME	27		Kiasi
24	Orng'idi Masungu	ME	50		Kiasi
25	Namelock Sokoine	KE	40		Kiasi
26	Mary Lukwapi	KE	27		Kiasi

Coordinates (Legère 7/06/2009):

S 05 14.974', E 036 47.520', altitude 1120 meters,
approx. 32 km from Kibaya - five (three males, two females)

1. Lembeyo Tengesa (Mwenyekiti wa kijiji) > Ngababa > Kitwai A (Agosti 2014)
 2. Nanguwinyu Lesakat (70 years) > Ngababa > Mbeli
 3. Natang'a Tataalai (female) – anajua sana
 4. †Natindai Tiyango (female, koko) > daughter close to Kibaya † 2013
 5. Olais Alaytu (female)
- Baba Gumbo Kinanga , Lemaeta Sane

Ndilikihi

Kitongoji cha Kijiji cha **Nanje (Kigogo?)**, Kata ya Namelok,
Tarafa ya Kibaya, Wilaya ya Kiteto

Coordinates: S 05° 32.005', E 036° 35.467', Altitude 1455 m

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **43**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni 7, wanaojua kiasi ni **11** na wasiojua kabisa **25** (tar. 12/08/2014)

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu Wa Lugha
1	Sarwa Lekimwei	ME	70	Kinyalang'ati	Anajua
2	Toiye Kipuyo	KE	50		Anajua
3	Papaiyai Lekesya	ME	70	Ilmediak	Anajua
4	Joyce Simion	KE	55		Anajua
5	Taiko Nainape	ME	70		Anajua
6	Madawa Lenge	KE	60	Olmosiro	Anajua
7	Nepapa Lepapa	KE	50		Anajua
8	Nanyorhai Sarwa	KE	30		Kiasi
9	Nelle Lweika	KE	35		Kiasi
10	Hoyo Ssarwa	ME	35		Kiasi
11	Mboni Kalua	KE	50	Kisangare	Kiasi
12	Daudi Nailolo	ME	59		Kiasi
13	Ndito Lepapa	KE	40		Kiasi
14	Mbapa Taiko	ME	35		Kiasi
15	Lekalai Taiko	ME	30		Kiasi
16	Mwajuma Taiko	KE	40		Kiasi
17	Lea Sarwa	KE	20		Kiasi
18	Nanyo Sarwa	KE	20		Kiasi

Kazi zilizofanyika: Rekodi za mahojiano mbalimbali kwa lugha ya Kiakie na kuandika majina ya Waakie wote wa kijiji hiki.

Ngababa

Kata ya Kijungu, Tarafa ya Kijungu, Wilaya ya Kiteto

Laurian + Bahati (tar. 15/08/2014)

Coordinates: S 05° 24.456', E 036° 02.756', Altitude 1396 m

< Ngababa '(jina) la baba'

Hatukupata rekodi yoyote hapa. Walidai mwenyekiti wao (Ngoisolo) pamoja na msaidizi wake (Maitei) wamesafiri. Hivyo walitutaka tupange siku nyingine ambayo uongozi wao utakuwepo.

Mkwan'hembo + Kalisha (26/02/2015)

Bw. Ngoisolo (Mwenyekiti wa kijiji) alisema wazungumzaji wa lugha ya kiAkie ni hawa wafuatao:

Saloni Ngoisolo (ME)	Pauline Ngoisolo (KE)
Kilasi Mindoi (ME)	Martha Soina Ngerenza**
Bw. Patrimayo Simoni (ME)	Nakonge Kalishe (KE)
Mandalo Ngoiseyo (KE)	Emanuel Lopiani (ME)
Bi Nasupuko (KE)	Nanoto Nasiyari (KE)***
Mama Nekitoliya Muringa*	

*Nektoria hakuweza kuzungumza anaumwa sana.

**Martha amekwenda Lorwati – porini, amehamia huko (eneo la Amei)

***Huyu ni Mkisangare, anajua, lakini amesema mpaka ajiandae, ni mchanganyiko mama yake ni Kisangare na baba yake ni Aramani.

Legère (7/06/2009)

Coordinates: S 05 24.371', E 037 02.630', altitude 1390 meters,

approx. 70 km from Kibaya (60 km main road Kibaya to Kijungu + 10 km from junction) - in 2009 nine (five females, four males)

1. Martha Soina Ngerenza (anajua)
 2. Bw. Kangai Lehaleyi
 3. Mama Nekitoliya Muringa (anajua) – alifariki 2015
 4. Bw. Saloni Ngoisolo (Mwenyekiti) - kiasi
 5. Mama Nanoto Nosyan - kiasi
 6. Bi Kizee Maika Oloishiró - kiasi
 7. Mama Saloni Nandito (porini)
 8. Kijana Maiko Narde (anajua)
- plus (after 2009)

9. Lembeyo Tengesa (Mwenyekiti wa kijiji cha Napilukunya) > Ngababa > Kitwai A (2015)
10. Nanguwinyu Lesakat (70 years) > Mbeli

***Ngabolo**

Il-ng'abólo, ol-ng'abóli = mikuyu, mkuyu

Coordinates (Legère, Ole-Wanga 15/11/2009): S 05° 07.069', E 036° 07.435'
(check this)

approx. 8 km East of Ndidu-Kibaya road, from there 28 km to Kibaya –

6 speakers (3+3)

Waakie wanaokaa hapa ni Imósiro (umoja: Ol-mósirói)

1. Kelembu Lembumbu (Mwanaume) > Napil.
2. Oyeeyo Lotubulwa (Mwanaume) kidogo > Napil.
3. Kisau Lemebulu ME kidogo
4. Seyanoi Ngunene Mwanamke
5. Saris Kelembu ME
6. Kalanga Lotubulwa ME

Waakie wa hapa wengi wanakaa kwa Wamasai.

August 2014 B/L: Hakuna Waakie kwa sasa

Ngilimbahi

**Kitongoji kilichopo katika kijiji cha Gitu.
Kata ya Mvungwe, Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi**

Laurian, Bahati (2nd half May 2014)

Coordinates: S 05° 15.451', E 037° 23.178', altitude 1309 m

Waakie waliopo ni familia moja kama ifuatavyo katika jedwali:-

Na	Jina	Jinsia	Umri	Akie
1	Ngahyungui Salisi	KE	85	anajua sana
2	Mganga Ngiwarii	ME	40	anajua sana
3	Majabu Abdalah	KE	25	kiasi
4	Khadija Mganga (Ngaisungwi)	KE	12	hajui
5	Athuman Mganga (Salisi)	ME	6	hajui
6	Saidi Mganga (Ngewarye)	ME	5	hajui
7	Mhina Mganga (Saninde)	ME	3	hajui

Waakie wa kitongoji hiki cha Ngilimbahi kwa sasa wanajishughulisha na kilimo cha mahindi na maharage. Ngahyungui ni mama wa Mganga na wengine ni

watoto wa Mganga. Mpaka sasa ni hao wawili tu wanaozungumza lugha ya Akie, na watoto hawajui kabisa lugha hiyo. Waakie hawa wamezungukwa na jamii ya Wanguu (kabila la Wanguu), hivyo watoto hawa wanazungumza Kinguu pamoja na Kiswahili tu.

Tumeweza kupata maelezo ya kutosha kwa lugha ya Akie kuhusu maswali ya hapo mwanzoni mwa taarifa pamoja na hadithi kutoka kwa wazungumzaji hao wawili. Pia wameweza kueleza historia zao kwa kifupi kwa lugha yao ambazo zitapatikana katika unukuzi.

*Njakule

Kitongoji cha Kijiji cha Lengatei

Coordinates (Laurian Mkw. + Bahati mid- Dec. 2013): S 05° 32.580', E 037° 09.815', altitude 1334 m

Waakie walioko katika kitongoji hiki wamechanganyika sana na Wamasai. Jamii yao ni ya **Kinyalang'ate**. Hivyo wote hawafahamu lugha yao na badala yake wanazungumza Kimasai.

Kuna familia tatu za Kiakie jamii ya **Kinyalang'ate** ambazo zimeshapoteza lugha ya Kiakie. Nazo ni

Familia ya I

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Maama Ngewalie	KE	40	KIDOGO SANA
2	Olkindeti Muligo	ME	28	HAJUI
3	Paulo (Kilinga) Muligo	ME	25	HAJUI
4	Ngachaa Muligo	KE	20	HAJUI
5	Nginyi Muligo	KE	17	HAJUI
6	Samwel Muligo	ME	15 (Pacha)	HAJUI
7	Isaya Muligo	ME	15 (Pacha)	HAJUI
8	Ngoswe Muligo	ME	5	HAJUI
9	Musekwa Muligo	KE	8	HAJUI

MAAMA NGEWALIE ni mama mzazi wa watoto hao, mumewe amefariki.

Familia ya II

Na	Jina	Jinsia	Umri (MIAKA)	Lugha (Akie)
1	Neenu Ngodi	ME	45	Hajui
2	Rehema (Kadodo) Ngoiseyo	KE	25	Kidogo sana
3	Saitoti Neenu	ME	5	Hajui

4	Michael Neenu	ME	4	Hajui
5	Mainge Neenu	KE	3	Hajui
6	Saning'o Neenu	ME	1.7	Hajui

REHEMA (KADODO) ni mtoto wa Ngoiseyo wa Gitu. Binti huyu ameolewa katika jamii hii wa Kinyalang'ate na sasa amepoteza lugha. Anafahamu maneno machache kwa sasa.

FAMILIA YA III

Na	Jina	Jinsia	Umri (MIAKA)	Lugha (Akie)
1	Ndete Ngodi	ME	62	Hajui
2	Satuma (Pipiti) Ndobile	KE	25	Kiasi
3	Lamnya Ndete	ME	10	Hajui
4	Pendo Ndete	KE	4	Hajui

Kutokana na kutofahamu kwao lugha, hatukuweza kupata maelezo yoyote kwa lugha ya Kiakie katika kitongoji hiki pia.

Olmoti

Kata ya Kitwai B, Tarafa ya Orkesumeti, Wilaya ya Simanjiro

Olmoti - a remote settlement approx. 20 km from Kitwai
< *Olmoti* 'kisima', *Ilmotiyok* 'visima'

Laurian + Bahati tar. 10/08/2014

Coordinates: S 05° 04.651', E 037° 14.837', Altitude 1105 m

Idadi ya Waakie kwa sasa ni **27**. Wanaojua sana lugha ya Kiakie ni **20**, wanaojua kiasi ni **7** na wasiojua kabisa **0**. Katika kijiji hiki, mpaka watoto wadogo wa miaka mitano (5) wanafahamu lugha ya Kiakie.

No	Jina	Jinsia	Umri	Jamii	Ufahamu Wa Lugha
1	Olonyoke Mureti	ME	60		Anajua sana
2	Anna Ngeleza	KE	40		Anajua Sana
3	Saidi Ndasho	ME	70		Anajua Sana
4	Kabulu Ngotoiye	KE	20		Anajua Sana
5	Simeyan Ndasho	KE	80		Anajua Sana
6	Mboboni Lupembe	KE	50		Anajua Sana
7	Mbago Matale	ME	60		Anajua Sana
8	Mchegumbo Koinase	KE	50		Anajua Sana
9	Cherere Ndobile ⁵	ME	50		Anajua
10	Miliyo Singo	ME	30	Aramani	Anajua
11	Sereya Koinasei	KE	70		Anajua

⁵ Anapafahamu mahali pa Bw. Katapila.

12	Saning'o Sindilo	ME	50		Anajua
13	Yaiyo Sindilo	ME	45		Anajua
14	Lelinga Sindilo	ME	45		Anajua
15	Sindilo Saning'o	ME	20		Anajua
16	Mganga Saning'o	ME	14		Anajua
17	Mandalo Paiyana	KE	25		Anajua
18	Sereya Yaiyo Sindilo	KE	20		Anajua
19	Lupembe Letiya	ME	40		Anajua amefariki
20	Bahati Ngongwe Sambane	ME	28		Anajua
21	Nginiyai Olonyoke	ME	18		Kiasi
22	Rolonyo Saning'o	KE	5		Kiasi
23	Nemganga Yaiyo	KE	15		Kiasi
24	Abdallah Yaiyo	ME	10		Kiasi
25	Said Yaiyo	ME	9		Kiasi
26	Nenginyi Topisyan	KE	5		Kiasi
27	Isaya Olonyoke	ME	15		Kiasi

Karani Sailepu alitoka Gitu na kuwa wapi sasa??

Kazi zilizofanyika: Rekodi za mahojiano mbalimbali kwa lugha ya Kiakie na kuandika majina ya Waakie wote wa kijiji hiki.

Olping'wa

Kitongoji cha Kijiji cha Kwediswati,
Kata ya Mgera, Tarafa ya Mgera (Karibu na Kibirashi)

Coordinates by Laurian Mk. (26/09/2013): S 05⁰ 17.198', E 037⁰ 30.427', altitude 1082 m, km 25 to the North from Kibirashi.

L. Ole-Wanga (06/05/2013)

Waakie wanaokaa kitongoji cha Olping'wa (to be completed ukoo/clan, umri/age, and updated)

Na	Jina	Jinsia	Lugha
1	Mavumba Kuyati	ME	kiasi
2	Mbago Matalei	ME	sana
3	Sanag Kilimbei	ME	hajui
4	Sindeti Shemvi	ME	
5	Laayoo Sindeti	ME✓	
6	Panduka Kirwandama	ME✓	
7	Sindila Keringoti	ME	sana
8	Kaayai Sailepu	ME	sana
9	Lengoshu Kisota	ME	sana
10	Ma'ama Kisileti✓	ME	sana
11	Nantito Kisioki	KE	sana

12	Njegumbo Koinasei	KE	kiasi
13	Saidi Kisau	KE	kiasi
14	Tabu Muhina	ME	hajui

✓ in list of the grammar sketch

WATOTO (not Akie speaking, either Ngulu or Maa)

NA	Jina	JINSIA
1	Neema Kisota	KE
2	Selenai Mibiranga	KE
3	Jumanne Mibiranga	ME
4	Neemama Sanag	KE

MAONI YAO

Kwanza wote wanajua kuongea lugha ya AKIE. Jamaa hawa pia wameona athari ya kupotea kwa lugha yao, kwa sababu hata wao wamebaki wachache na wanasema makabila makubwa kama Wamasai wanawaoa watoto wao na wanakosa wasichana wa kuwaoa. Kwa hiyo wanakwenda mbali sana kwa kusema jamii nzima ya Wandorobo inaweza pia ikatoweka kabisa. Hata uwiano wa wanaume kwa wanawake kwao ni mdogo sana. Wanawake ni wachache ukilinganisha na makabila mengine ambayo kwao wanawake ni wengi kuliko wanaume. Na wao hawawezi kuwaoa wanawake wa makabila mengine, kwa sababu hawana mali ya kutoa kama mahari, kwa mfano ng'ombe.

Watu hawa wanapenda pia lugha yao iandikwe.

Laurian Mk., TAR 26/09/2013

Kitongoji hiki kipo kilometa kadhaa kutoka kijiji cha Kwediswati kilichopo barabara kuu ya kuelekea Songe.

Waakie waliopatikana katika kitongoji hiki (taz. hapo juu):

1. Mavumba Kuyati
2. Sindeti Shemvi – Anafhamu lugha ya Akie
3. Kaiyai Sailephu
4. Mama Kasileti
5. Njegumbo Kweinasei
6. Nandito Kisyoki

Katika kijiji hiki, Waakie wengi walikuwa wameelekea msituni na walitarajiwa kurudi siku mbili baadaye.

*Kijiji cha Patel

Ordu Rudu Konjiro	Me	Maningo Konjiro	Me
Kailep Lekisha	Me	Nando Lekisha	Ke

Hawa wote hawawezi kuongea lugha yao ya Akie. Wandorobo hawa wamepoteza lugha kwa sababu walichukuliwa na watu wengine jamii ya

WAMASAI kwa ajili ya kusaidia shughuli ya kuchunga mifugo na kazi ndogondogo.

Maoni yao - wanapenda lugha yao iendelezwe, ila muda mrefu uliopita hawakupata msaada wa kuendeleza lugha yao.

***Ruvu Manyata**

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Hatukufanikiwa kufika katika maeneo husika ambayo Waakie wanaishi kutokana na shida ya usafiri na barabara kuwa mbaya. Lakini tulifanikiwa kupata majina ya wakazi wa mahali hapo kama ifuatavyo:

Kamsala Kiliti (me) anakadiriwa kuwa na umri wa miaka 60 na anafahamu lugha ya Kiakie.

Veleso Kiliti (KE) anakadiriwa kuwa na umri wa miaka 65 na anafahamu lugha ya Kiakie,

Kambini (me) anakadiriwa kuwa na umri wa miaka 80+ na anafahamu lugha.

Seuta

Kitongoji cha Jungu, Kata ya Kisangasa,
Tarafa ya Mgera, Wilaya ya Kilindi

Laurian & Bahati (2nd half May 2014):

Coordinates: S 05° 18.793', E 037° 453', altitude 913 m

Waakie wanaishi katika kitongoji kinachoitwa Seuta na ni hawa wafuatao:-

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha (Akie)
1	Ramadhani Lukomolo	ME	70	anajua sana
2	Mavumba Mbelwa	ME	50	anajua sana
3	Saidi Beneo	ME	42	anajua kiasi
4	Kisailo Silongoi	ME	42	anajua kiasi
5	Mavumba Pila	ME	80	anajua sana
6	Selemani Saiyale	ME	60	anajua sana
7	Kasimu Mavumba	ME	35	hajui
8	Rashidi Kumbanya	ME	57	hajui
9	Fatuma Rashidi (Leboma)	KE	49	kiasi
10	Mwanahamisi Ramadhani	KE	20	hajui
11	Rashidi Ramadhani	ME	35	anajua sana
12	Mariamamu Tinango	ME	25	kiasi
13	Rajabu Kisailo	ME	10	kiasi
14	Ramadhani Kisailo	ME	8	hajui
15	Kauye Rashidi	KE	3	hajui
16	Nelugendo Kalunju	KE	20	hajui

17	Halima Kisailo	KE	4	hajui
18	Neema Kisailo	KE	3	hajui
19	Msekwa Silongoi	KE	35	kiasi
20	Mashaka Saidi	ME	13	hajui
21	Asha Saidi	KE	9	hajui
22	Bakari Saidi	ME	5	hajui
23	Halima Saidi	KE	2	hajui
24	Tabu Beneo	KE	30	kiasi
25	Pili Mbelwa	KE	13	hajui
26	Bahati Mbelwa	ME	15	hajui
27	Ninee Njolo	KE	65	anajua sana
28	Neng'anga Kaseta	KE	55	anajua sana
29	Zubeda Rashidi	KE	32	hajui
30	Naileno Bendera	KE	12	hajui
31	Shukuru Bendera	KE	4	hajui
32	Nenkondo Kumbanya	KE	49	anajua
33	Ramadhani Letoile	ME	39	kiasi
34	Mhezi Koineta	KE	39	anajua
35	Belo Kimaiya	KE	30	hajui
36	Khadija Kimweli	KE	40	kiasi
37	Kimweli Salimu	ME	25	hajui
38	Nemganga Kalunju	KE	25	hajui
39	Majabu Saidi	KE	7	hajui

Kitongoji hiki kina Waakie jamii ya **Kisankare**. Nao pia kwa asilimia kubwa wanajishughulisha na kilimo cha mahindi, maharage na alizeti. Kama inavyoonyeshwa katika jedwali hapo juu, Waakie wengi wanaishi katika kijiji hiki, lakini wachache wanaoweza kuongea lugha ya Akie. Wamezungukwa na jamii ya Wazigua pamoja na Wamasai. Hivyo watoto wanazungumza Kizigua na Kimasai.

Tumeweza kupata maelezo ya kutosha pia kwa lugha ya Akie kuhusu maswali ya hapo mwanzoni mwa taarifa pamoja na hadithi. Pia wameweza kueleza historia zao kwa kifupi kwa lugha yao ambazo zitapatikana katika unukuzi.

Ole-Wanga (18-19/2/2010):

Waakie (jamii ya Kisankare) wanaokaa Jungu (Kata ya Kwediboma) wako jumla 60. Wandorobo hawa wachache wanalima na wengine wanarina asali na kuwinda. Nao pia waongea Kimasai na Kinguu na wazee wachache wanaongea lugha yao ya Akie.

Wanaojua lugha ni hawa:

1. Mavumba Pira - kiasi	8. Malukua Lenjore KE - sana
2. Lamazani Lukomolo - sana	9. Kisairo - kidogo

3. Mavumba Mberwa - kiasi	10. Nemganga Kaseta
4. Ndimule Pechepe - kidogo	11. Mkunde Kaseta
5. Saidi Beneiyo - kidogo	12. Nchegumbo Leboma KE-sana
6. Saidi Nchosholo †	13. Leringa Sindilo - sana
7. Muhina Nchosholo †	

Maoni yao

Wanasema wangependa lugha iendelee kuwepo kwa ajili ya vizazi vyao vijavyo lakini wanabanwa sana na haya makabila mawili wanayokaa nayo. Maana watoto wao wanaishi na watoto wa makabila hayo makubwa yaliyowazunguka, kwa hiyo wanaomba lugha yao ihifadhiwe kwenye kumbukumbu. Wangependelea pia watoto wao wajifunze lugha yao, lakini uchache wao unawafanya washindwe kujua lugha ya Akie.

Sisimita

Kata ya Misima, Tarafa ya Sindeni,
Wilaya ya Handeni

Laurian & Bahati (2nd half May 2014)

Coordinates: S 05° 11.192', E 037° 59.142', altitude 733 m

Eneo hili wanaishi Waakie, jamii ya **Kisankare**. Na Waakie wengi wanapatikana katika eneo hili kama ifuatavyo:-

Na	Jina	Jinsia	Umri	Lugha(Akie)
1	Kivile Kabelwa	ME	52	kiasi
2	Mtafi Kabelwa	ME	45	hajui
3	Nesala Ngalia	KE	42	hajui
4	Juma Kivile	ME	26	kiasi
5	Masumbo Kivile	ME	14	hajui
6	Mbaraka Kivile	ME	7	hajui
7	Puchu Kivile	ME	7	hajui
8	Rehema Kivile	KE	4	hajui
9	Koneku Kivile	KE	2	hajui
10	Changwa Mandeku	KE	42	hajui
11	Kabelwa Mtafi	ME	7	hajui
12	Majuma Mtafi	KE	5	hajui
13	Saidi Mtafi	ME	3	hajui
14	Kilimo Paloli	ME	50	kiasi
15	Njegumbo Lesha	KE	45	kiasi
16	Chonje Kilimo	KE	9	hajui
17	Mtetwa Kilimo	KE	9	hajui
18	Mandilo Manja	KE	75	anajua (kiziwi)
19	Lugendo Nang'uni	ME	78	anajua sana

20	Mkwayu Kalua	ME	60	anajua sana
21	Nemganga Kitambi	KE	40	hajui
22	Jumanne Mkwayu	ME	25	hajui
23	Yohana Mkwayu	ME	23	hajui
24	Halima Mkwayu	KE	30	hajui
25	Pili Mkwayu	KE	19	hajui
26	Gumbo Kalua	ME	45	anajua sana
27	Saidi Gumbo	ME	45	hajui
28	Rajabu Gumbo	ME	12	hajui
29	Hemedi Gumbo	ME	9	hajui
30	Mwajuma Gumbo	KE	6	hajui
31	Tatu Gumbo	KE	7	hajui
32	Mganga Nang'uni	ME	55	kiasi
33	Mwanganavia Kalua	KE	50	kiasi
34	Maneno Mganga	ME	9	hajui
35	Zainabu Mganga	KE	5	hajui
36	Juma Kitambi	ME	60	kiasi
37	Shabani Juma	ME	27	hajui
38	Mhando Juma	ME	20	hajui
39	Mkapa Juma	ME	16	hajui
40	Majabu Dabua	KE	23	hajui
41	Ramadhani Shabani	ME	8	hajui
42	Juma Shabani	ME	5	hajui
43	Limeni Mwanaiya	KE	75	anajua sana
44	Madenu Mandeku	ME	50	kiasi
45	Gumbo Mandeku	ME	40	kiasi
46	Mbezi Gumbo	ME	8	hajui
47	Abasi Gumbo	ME	7	hajui
48	Mandeku Otta	ME	45	kiasi
49	Mataiya	KE	40	kiasi
50	Kabelwa Yayi	ME	60	anajua sana
51	Chonje Paloli	KE	60	anajua sana
52	Kashima Ngutan	ME	78	kiasi
53	Mhando Ngutan	ME	55	kiasi
54	Mchegumbo Ngutan	KE	50	kiasi

Tumeweza kupata rekodi za maelezo mbalimbali hapa yakiwepo maswali ya kipaumbele.

Vipengele vya Utafiti

Kwenda kusini mwa Kibirashi, mbele wako Waakie wengine katika vito-ngoji vinavyoitwa ~~MPAMBAWO~~ (Mtambalo) ~~NKAMA~~ (taz. Mtambalo), , ~~KELELE?~~ (Kwenkele?) na ~~SURUTYA~~

Kisangasa penye Kisankare ambao kwa sasa wamehamia katika kijiji kinachoitwa **JAVA** (kitongoji cha Nkoa). Kipo takribani 30 km kutoka Mgera mjini (Nkoa).

Ole-Wanga (12-10-2014) anadokeza kuwa wako Waakie

- Kijiji cha **KAKESYO** – Wilaya ya Ngorongoro, Serengeti

Pia anasema alipata kusikia kuwa kuna vijiji vingine vitatu huko Simanjiro

Waakie wapo. Vijiji hivyo ni

- Namalulu – Waakie wamehama (Bahati Nov. 2015)
- Olosokonoi (kitongoji cha Landanai, Simanjiro)
- Engasorai (karibu na Naaju) - wamehama

Maeneo yasiyotembelewa Agosti 2014

- ~~Ngabolo~~ – Hakuna Waakie kwa sasa.
- ~~Surutya~~ – pia hakuna Waakie kwa sasa.
- Lorwatini – hakuna mwenye uhakika kama wapo.

KILIMBOGO. Kitongoji hiki kipo karibu na Ngababa (taz. **Chang’ombe – Lengatei**)

HITIMISHO (Imetayarishwa na LAURIAN PETER)

Kutokana na maelezo ya wakazi/Waakie wote ambao wamefikiwa katika utafiti wa safari hii, kuna umuhimu pia wa kutembelea na kufanya utafiti katika vijiji ambavyo wamependekeza wao wenyewe. Vijiji hivyo ni;

1. ~~Msemela~~ (kwenye mlima) – watu walihama kwa muda, taz. chini
2. ~~Mainga~~ (taz. chini)
3. **Ruvu (manyata) taz. uk. 34**
4. ~~Kwengele~~ (done);
5. ~~Lengatei~~ – ~~Kiteto~~ (done).
6. **Lenji (tumuulize Laurian)**

Names of Akie speakers (where from?)

1. **Lemayau Loponya**

Laurian na Bahati – maeneo yasiyotembelewa kwa wakati huu (Agosti 2014)

- Ngabolo – Hakuna Waakie kwa sasa.
- Surutya – pia hakuna Waakie kwa sasa.
- Lorwatini – hakuna mwenye uhakika kama wapo.

Majina ya vijiji na majina ya Waakie wanapaswa kuhojiwa

1. Ngababa – Lesakati >Mbeli, Nekitoria, Lembeu Na Marta
2. Kibaya – ~~Natindai~~ ~~Tiyango~~ (Koko)
3. Olmoti – Said Ndasho, Chelele Ndobile, ~~Sangiti~~ ~~Salisi~~ na Selea Koinase
4. Gitu – Papalai Kalisha, Nguyaki Lekibigo, Ngokoya Kalisha, Ngoiseyo Kalisha, Namindi Ndolo, Chechoya Salis Na Mganga Ngewalie
5. Kwa Mang’ule - Soiya Moreti
6. Jungu – Gumbo Leboma
7. Mbogoi – Gumbo Mwarabu Na Lapunya Suji
8. Kwenkele – Chichya Kaleiya
9. Mphalahala – Nemganga Letule Na Sheshe Shauri
10. Munimuni – Gumbo Ledame Na Mataro Eleng’a
11. Kitwai A – Yandeti (Mama Yake Papake) Na Nongidinya
12. Lenji – Gumbo Kihange
13. Amei – Mama Nekonge Na Nekonge
14. Loolera Juu – Nengishon Tengesa na James Ngurumushi
15. **Napilukunya**

Majina ya Waakie na Jamii zao

Kinyalang’ate

- Lesakati
- ~~Lektoria~~ ~~Nekotoliya~~
- **Namhindi Gitu**

Wahojiwe kuhusu lugha yao, kama na vipi inafarakana na Kiakie, mila na desturi, mfarakano/tofauti na Waakie wenzao

Kisankare > Kisankasa

- Gumbo Ledame ME
- Gumbo Leboma ME
- Mataro Eleng’a ME
- Chichya Kaleiya KE

Wahojiwe kuhusu lugha yao, kama na vipi inafarakana na Kiakie, mila na desturi, mfarakano/tofauti na Waakie wenzao

ARAMANI

- **Katapira**

Huyu anapatikana Saunyi.

Watajwa hapo juu ni hodari sana wa lugha ya Akie na pia wanafahamu mambo mengi yahasuyo jamii hii ya Waakie.

Waliotayarisha maelezo hayo ni L. Mkwana’hembo na Bahati Nguyaki.

Koo Mbalimbali Za Waakie Na Mahali Wanapokaa

Je, koo hizi zinatofautianaje? Au hamna tofauti yoyote?

1. Ilaramanik wanakaa Naaju (hawazungumzi lugha tena), Ngage - Mkongoi, Orkesumeti na Moipo (Same)
2. Iimosiro wanakaa Ngababa, Gitu, Napilukunya, Lengatei
3. Ilmediak (ukoo wa Waakie) wanakaa Ilgarolok, Loltépesi, **Mnaimu** (Simanjiro),
4. Kinyalang'ati wanakaa Chang'ombe, Mtambalo, Ngama, Lengatei
5. Kisankare wanakaa Olping'wa, Kwedikwembe, Munimuni, Mkombora, Jungu (Seuta), Embukoi (Mbogoi), Lalasa, Mbeli (karibu na Kibaya), Engeju, Ilmarumai, Iltirikishi (kitongoji cha Nanje), Elang'ata, Empikass (?), Kwenkele.

Pia kuna Waakie wanaokaa Kenya, Narok, Eneo la Ewaso karibu na Mlima Olkume Lo Oldonyo. Ukoo wao unaitwa Ilmakokodo.

19 May – 1 June 2014 Utafiti huu umefanywa katika vijiji vya Waakie ambavyo havijawahi kufikiwa katika mfululizo wa utafiti wa lugha hii ya Waakie. Jumla ya vijiji kumi na moja (11) vilifikiwa.

Mfululizo wa maswali ambayo yameulizwa ni kama ifuatavyo:-

1. Upatikanaji wa sumu za kuwindia wanyama
2. Upatikanaji wa maji msituni wakati wa shughuli za uwindaji au urinaji wa asali
3. Maandalizi na mahitaji kabla ya kwenda porini kuwinda au kurina asali
4. Utengenezaji wa dawa za nyoka
5. Uandaaji na uhifadhi wa nyama
6. Urinaji wa asali
7. Mambo ya msiba na mazishi
8. Matunzo ya watoto wachanga
9. Uandaaji wa pombe
10. Taratibu za jando na unyago
11. Taratibu za kuoa
12. Ujenzi wa nyumba za akie
13. Shughuli za tambiko. (wahusika na mahitaji)
14. Tiba za asili kwa magonjwa mbalimbali
15. Miiko mbalimbali
16. Jinsi ya kutengeneza silaha za jadi za kuwindia
17. Hadithi mbalimbali
18. Uchongaji wa vifaa mbalimbali (mf. Vizembe)

Maeneo ya Kutembelea (Mapendekezo Machi 2015)

1. AMEI – Gumbo Kihange Parkuris Gumbo (Wakuwaona) – Kiteto (W)
2. Ngaroji – Maeneo ya Ngung'u – Gitu Kata ya Kibirashi – Tarafa ya Mvungwe – Kilindi (W).
3. Lumoti – Mahojiano yanahitajika – Kurekodi – Simanjiro (W).
4. Lolwatin – Mbele ya Amei Wilaya Kiteto yuko – Martha (Martha Yakie) Kuptia Ngababa – Kiteto (W).

5. Ndurotonyokie – Yuko Katapila – Simanjiro (W) Kata ya Kitwai A.
6. Jungu – Wilaya Kwenda Boma Kilindi – Tanga Kitongoji cha Kwekisimaana Seuta.
7. Maeneo ya Babati – Wapo Akie huko.
8. Makau – Ngorongoro
9. Engeju
10. Wamangati

**Safari ya Utafiti Maeneo Wanayoishi Akie
Mkoa wa Manyara Na Tanga, tarehe 20/02 Hadi 07/03/2015**

Ripoti na Peter S. Mkwana'hembo (8/3/2015)

1. Safari ilianza Dar es Salaam kuelekea Kibirashi tarehe 21/2/2015. Tarehe 22/2/2015 alisafirishwa Bahati hadi Handeni na kuingia basi Hajees na kupokelewa Dar es Salaam kuendelea na shughuli huko.
2. Tarehe 23/02/2015 shughuli zilifanyika eneo la Gitu – Kibirashi, Walitoa maelezo jinsi walivyokuwa wanapta sumu ya Usungu. Wameeleza kuwa walipata toka kwa Wakamba waliobadilishana – wao wa AKIE walitoa Mkia wa Twiga na misuli kwa ajili ya kutengenezea mishale. Pamoja na nyoya ya wanaokula nyama kwa lengo hilo hilo la kufanya mishale ufanye kazi barabara. Mzee Papalai kalisha alieleza habari hii kwa kiAkiye.
3. Maelezo ya Upatikanaji wa Maji Msituni wakati wa kuwinda au urinaji asali. Maji hupatikana mvua inaponyesha maji yanaingia kwenye matundu ya mibuyu na kujaa ndani. Waakie wanapokuwa porini huchota na kutumia. Pia wanatumia kiazzi kinachoitwa Kicherempwe. Kiazzi kinachostawi chini. hupondwapondwa.
4. Maandalizi na mahitaji ya kabla ya kwenda porini kuwinda au kurina Asali Kwanza hupeana taarifa jioni na kuandaa chakula, Tumaku, upindi na podo, vyombo vya kuvunia asali – safari inapoanza wote huelekea kwenye kambi iliyoteuliwa hapo hukutana wote wa ktuoka maeneo mbalimbali, Wanapanga kwenda kutafuta asali ya awali, ikishapatikana asali hiyo, wanapika pombe huko huko, kwa ajili ya kutambikia kabla ya kuendelea na shughuli zao za kuwinda na kurina asali.

Wahusika na jambo hili ni hawa wafuatao

1. Mzee Papalai Kalisha
2. Lengiseyo Kalisha
3. Nguyaki Lekibigo

UTENGENEZAJI WA DAWA ZA NYOKA

Utengenezaji wa Dawa za nyoka zilizotolewa maelezo na ndugu Ngoiseiyo Kalisha na Nguyaki Lekibigo walieleza kwa lugha yao ya AKIE.

5. **Maandalizi ya Uhifadhi wa Nyama**

Maelezo yalitolewa na Papalai Mwindaji hodari na Mama Kokoya Malisha upotaka kukausha unapasua nyama zinakua kama kama kama ndegu. Huanikwa kwenye jua mpala zikauke nyama hii huweza kukaa muda mrefu bila kuharibika hata mwaka.

Pia hutumika kama chakula cha baadae wakati wa shida/njaa.

6. **Utunzaji wa Waatoto Wachanga**

Maelezo yametolewa na Mama Kokoyai Kalisha wa Gitu – Kwa kawaida hutunzwa na akina mama.

7. **Matengenezo ya Silaha za Jadi**

Utengenezaji wa silaha za jadi alieleza Mzee Nguyaki Lekibiga na Mzee Papalai Kalisha wa gitu – Loosikito

-Wanachukua ngozi ya Ng'ombe, Wanakata kutengenezea podo, mshale, wanafua vyuma ili kupata mshale (Sivilta).

8. **Mbeli Kiteto Manyara**

Mzee Lesakati anaishi kijiji cha Mbeli – Mzee alifurahi kufika Wageni kwake Bw. Peter Mkwani embo na Bw, Ngoiseiy Kalisha na kuongea lugha anaopenda ambayo hajaisikia muda mrefu.

Kwa sasa yuko kwenye Boma ya Bwana Thomas (Mmasai).

Mzee huyu jin ahili halifahamiki kule (SESAKATI) hivi ilikuwa kazi kubwa kumpata amepatikana kwa vielelezo.

Mzee Lesakali aliulizwa maswali mengi na alieleza kwa ufasaha na kwa uchangamfu sana. Alieleza mambo mengi baadhi ni haya

(a) Upatikanaji wa Sumu ya usungu.

(b) Alieleza kama walivyoeleza watu wa Gitu na pia alieleza zaidi

(c) Upatikanaji wa maji

(d) Uhifadhi wa nyama – kwa kuanika juani

(e) Urinaji wa asali

(f) Mambo ya misiba n.k. alieleza mambo mengi ambayo yamerekodiwa.

9. **Ngababa – 26/02/2015**

Ngoisolo alieleza, jinsi walivyopata sumu ya usungu na upatikanaji wa dawa ya nyoka - akisaidiwa na ndugu Patrimayo Simoni (Mtoto wake Martha).

Bwana Ngoisolo alisoma maandishi ya Akie uliokuwa kwenye maswala wa AKIE – alifurahi na kucheka sana.

Nectoria hakuweza kuzungumza anaumwa sana.

Martha amekwenda LORWATI – Porini amehamia huko – eneo la Amei.

Waliosikiliza Bw, Ngoisali alisema lugha ya Akie ni hawa wafuatao:

Saloni Ngoisolo (ME) Kilasi Mindoi (ME) Bw. Patrimayo Simoni (ME) Mandalo Ngoiseyo (KE) Bi Nasupuko (KE) Mama Nekitoliya Muringa*	Pauline Ngoisolo (KE) Martha Soina Ngereza** Nakonge Kalishe (KE) Emanuel Lopiani (ME) Nanoto Nasiyari (KE)***
--	--

*Nektoria hakuweza kuzungumza anaumwa sana.

**Martha amekwenda Lorwati – porini, amehamia huko (eneo la Amei)

***Huyu ni Mkisangare, anajua, lakini amesema mpaka ajiandae, ni mchanganyiko mama yake ni Kisangare na baba yake ni Aramani.

Bwana Ngoisolo na Bi Nosupuk (Mzee) Walieleza mambo mengi yakiwemo utunzajiwa watoto wachanga ambao bibi Nasupuko alieleza kwa kina. Pia bibi alishauri aulizwe Martha juu ya utunzaji wa watoto.

- Bw. Patrimayo simoni - huyu ni mtaalamu wa dawa za nyoka – alieleza matengenezo na namna ya kutibu mtu aliyeumwa na nyoka pia alieleza kwa lugha ya AKIE

10.MUNIMUNI

Bwana Matoro Eleng’a na Mkewe Ngoma Binti Eleng’a

Walieleza mambo mengi sana na wanajua lugha vizuri. Wameeleza kwa ujasiri mkubwa wakionyesha na vitendo wakati wa kueleza bila woga wala wasiwasi.

Alieleza jinsi walivyoweza kupata sumu ya Usungu toka kwa Wakamba wao hawa kutengeneza waliobadilishana na ASALI.

Matayarisho ya nyama kwa ajili ya kinga ya njaa, na kuitumia kwa chakula baadae – walikatakata na kucharanga na kuweka juu ya panda za miti na kuzipanga kama nguo kwenye kamba huanikwa kwa muda wa siku tano hivi au zaidi – huweza kukaa muda mrefu bil akuharibika.

Wakati unapotaka kuitumia nyama hiyo hupondwa pondwa na kukata kata vipande na kupikwa.

Pia nyama hiyo huchemshwa muda mfupi, baadae hutolewa jikoni na kuondoa mchuzi na kuacha nyama tupu kwa muda wa nusu saa hivi au zaidi ili maji maji yakauke kwenye nyake hiyo. Nyama hiyo hutwangwa kwenye kinu na kuwa laini.

Huchukuliwa nyama hiyo iliyotwangwa na kurudhisha jikoni tena na kugandishw ana mafuta ya mnyama – hivyo huliwa kama ugali, ni chakula kizuri kinachoitwa kwa AKIE “JAPE”

Pia hapa munimuni wameeleza namna ya upatikanaji wa maji wakati wanapokuwa katika kuwinda na kurina au uvunaji wa asali.

Hutumia maji yaliyojaa kwenye miti ya mibuyu – MESERE - Pia hutumia kiasi kukichoma na kukipondaponda na kukamua maji yake. Huchomwa kwa sababu ya kukausha utomvu. Kiasi hiki au mmea huu huitwa KICHELEMBWE. Maji hayo hutumika kwa kupikia. Pia wameeleza kuwa usipochoma, ndani yam mea huu kuna utomvu kama amziwa, ukila bila kukauka unalegeza mwili hasa kwenye viungo (JOINTS).

Pia namna ya kuhifadhi mafuta ya mnyama bil akuharibika, kwa kuyachemsha na kuhifadhi kwenye uwazi wa mti ulikatwa na kuzibwa pande zote mbili chombihicho huitwa MAKARTA – Kwa KIAKIE.

Pia, Bw. Ngoisiyo Kalisha aliwasomea *Mswaada wa Kiakie* – Hapo walifurahi sana kuona lugha yao inaonekana katika makala. Walikuwepo vijana wa KIAKIE wasiojua lugha yao walivutiwa sana.

Waliomba uanzishwe mpango wa kuwafundisha. Kwani wamesema wameokosa jambo muhimu kwao. Sasa wanaongoea lugha ya Kizigua na “Kimaa” walimalizia matunzo ya Watoto na Uvunaji wa asali.

Pia imetafuta miti mbalimbali n akukusanya sampuli.

11. Mang’ule

Bwana Soiya alieleza mambo mengi yamerekodiwa – Pia ana uwezo wa kuandika yanayoeleweka

Walikuwepo

1. Soiya Moleti (ME)
2. Jumanne Soiya (ME)
3. Nenkondo Joshoro (KE)

Yuko kijiji cha Hondohondo, kata ya Kisangasa, wilaya ya Kilindi.

Jungu

Tulimkuta Ramadhani Kukomolo yeye haoni – ni kipofu – Lugha anaijua ametueleza mengi.

12. Mphalahala

Wemganga Letule hakupatikana amekwenda Bwawani

Bwana Sheshe amekwenda sokoni – Kwediboma.

Tulimpata Gumbo LUKomolo ambae nae ana matatizo ya macho – haoni. Pia mkewe KIKIA MATEKA.

Hamisi Mnganga – ambaye wanaonge alugha ya Kimaa na Kinguu kijiji hiki kipo kata ya Kisangasa wilaya ya Kilindi.

13. 05/03/2015

Tulimtafuta Bw. Katapila – Hatukumuona.

Bwana katapila anaishi kijiji cha Ngobore Kitongoji cha NEITI, ndiko anakoishi kwa sasa. Kwa Mmasai anayeitwa Simoni Mngoya.

Boma ya OLOKIMBA 0 Wakati huu amekwenda kutafuta asali porini. Waliotusaidia upatikanaji wa Bwana KATAPIKA ni (i) Diwani Mstaafu 0 Saunyi anayeitwa Ndugu Yona Moono, Anamfahamu vizuri – amekulia umasaini, Baba na mama yake walikuwa ARAMANI, Jina lake halisi ni NEPAPAA LELITONI (Katapila) Lugha anoyoongea sasa ni KIMAA.

MITI ILIYOKUSANYWA

Miti imekusanywa, sampuli zimehifadhiwa

Zimekusanywa maendo ya Munimuni, gitu, Kibirashi na Ngobere.

14. Kutafuta miti inayotengenezwa usungu Gitu

Walihusika na Ukusanyaji 6/3/2015

1. Mataro Eleng'a
2. Ngoiseiyo Kalisha
3. Peter Nkwenhembo

15. Imekusanywa miti pamoja na mimea. Orodha ya miti iliyofungwa sampuli kwa utambuzi 53

Iliyotambuliwa 13 jumla 66.

Imetayarishwa na Peter S. Mkwana'hembo

08/03/2015